

Leidraad

Op stage met een functiebeperking

Van beleid naar praktijk

Colofon

De leidraad is een uitgave van het Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (SIHO)

Auteurs: Valérie Van Hees (SIHO), Griet Pennewaert (SIHO) en Ruth Stokx (KU Leuven)

Volgende personen verleenden hun medewerking aan de leidraad: Annelies D'Espallier (Vlaamse ombudsdienst), Kurt Willems (KU Leuven), Herman Huybrechts (Odisee), Evelien Ameloot (KU Leuven), Jos Wouters (Handicap & Arbeid), Gert Backx (Unia), Marijke De Pauw (Unia), Herlinde Martens (Unia), Mario Verzele (VDAB-GTB).

Te citeren:

Van Hees, V., Pennewaert, G. & Stokx, R. (2019). Op stage met een functiebeperking: van beleid naar praktijk. Gent: Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs.

Voor verdere informatie, opmerkingen of een vorming over de leidraad kunt u contact opnemen met het Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs via info@siho.be. De digitale versie van de leidraad en de bijhorende materialen zijn terug te vinden op de website van het SIHO

www.siho.be/publicaties

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Regelgeving stage	5
Stage als vorm van werkplekleren	6
Stage in het curriculum	6
Betrokken actoren	7
Statuut van de student	7
Gezondheid en welzijn	8
Stageovereenkomst	9
Regelgeving student en functiebeperking	10
Studenten met een functiebeperking	11
Redelijke aanpassingenplicht	11
Betrokken actoren	12
Redelijke aanpassingenplicht en stage: een gedeelde verantwoordelijkheid	13
Redelijke aanpassingenplicht en veiligheid	14
Het delen van gevoelige informatie	15
Richtlijnen voor een succesvolle stage	17
Een gestructureerde aanpak	18
Needs assessment	20
Selectie van de stageplaats	23
Vorbereiding van de stage	25
Begeleiding van het werkplekleren	26
Evaluatie van de stage	29
Optimaliseren van het stagebeleid	30
Voorbeelden en vragen uit de praktijk	31
Voorbeelden van redelijke aanpassingen op stage	32
Bevorderende maatregelen voor de realisatie van redelijke aanpassingen	48
Vragen uit de praktijk	50
Slotbeschouwing	54
Referenties	56

Voorwoord

Stage is een motiverend en stimulerend aspect in het leerproces van de student.¹ Een stage biedt de student de kans om de kennis, vaardigheden en attitudes die hij tijdens de opleiding verwerft, in te oefenen in een reële arbeidscontext. De student krijgt hierdoor een goed zicht op het beroepsleven, het werkritme en de beroepsrealiteit. Naast de beroep specifieke competenties, oefent de student ook algemene vaardigheden zoals sociale omgangsvaardigheden en loopbaan-competenties. Ook voor studenten met een functiebeperving kan een succesvolle stage een hefboom betekenen naar de arbeidsmarkt. Met deze leidraad wil het Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (SIHO) instellingen hoger onderwijs informeren over de relevante regelgeving inzake stage, alsook richtlijnen, materialen en inspiratie aanbieden om het beleid en de ondersteuning van studenten met een functiebeperving op stage te optimaliseren.

1.

Regelgeving stage

Dit hoofdstuk focust op het regelgevend kader van stage. Naast een omschrijving van stage, de inbedding in het curriculum, betrokken actoren en het statuut van de student, worden ook aspecten van welzijn, gezondheid en de stageovereenkomst besproken.

Stage als vorm van werkplekieren

Stage is een vorm van werkplekieren ingebed in het curriculum van de opleiding die de student de kans biedt om zijn kennis, vaardigheden en attitudes in te oefenen, uit te breiden en te toetsen in de beroepsrealiteit.^{2 3} Stages vormen een brugfunctie tussen de onderwijscontext en het werkveld waarin de student later moet kunnen functioneren.

Er bestaan verschillende vormen van stages.⁴ Tijdens kijkstages, observatiestages of zogenaamde snuffelstages, verricht de student zelf geen arbeid in het bedrijf of de organisatie, maar observeert hij hoe een beroep of functie wordt uitgeoefend. Hij loopt daartoe vaak mee met een persoon die dat beroep of de functie uitoefent. Tijdens studiestages of werkstages participeert de student aan het arbeidsproces van een bedrijf of organisatie, en oefent hij beroep specifieke competenties in. Tijdens een bedrijfsproject voert de student een concreet project uit in een bedrijf of een instelling. De student is hierbij doorgaans partieel aanwezig op de stageplaats.

Een stage kan in het binnen- of buitenland worden gelopen. Een stage gebeurt steeds op de reële werkvloer, in tegenstelling met bijvoorbeeld een praktijknabootsing in de onderwijssetting. Dit wil niet zeggen dat het bedrijf/de organisatie waar de stagiair terecht komt altijd een extern bedrijf/organisatie is. Stages kunnen ook in de eigen onderwijsinstelling worden georganiseerd.

Stage in het curriculum

In professioneel gerichte bacheloropleidingen vormt stage een verplicht en substantieel onderdeel van de opleiding.⁵ Naast verplichte praktijkstages die voortvloeien uit de wettelijke reglementering van het beroep (bijvoorbeeld in de geneeskunde moet een praktijkstage doorlopen worden vooraleer kan worden afgestudeerd), bieden bepaalde academische opleidingen een stage als optie aan. In een aantal academische opleidingen worden geen stages aangeboden.

De instellingsbesturen hebben autonomie over de manier waarop ze de stage integreren in het curriculum. Ze kunnen zelf bepalen hoe ze een stage implementeren en wat het doel en de duur van de stage inhoudt.⁶ Het aandeel van de stage in het volume van de opleiding dient evenwel afgestemd te zijn op de vigerende Vlaamse, federale en/of Europese regelgevingen. De Europese richtlijn met betrekking tot de professionele bachelor in de verpleegkunde bepaalt bijvoorbeeld dat de opleiding minimaal 4.600 uren moet tellen, waarvan minstens de helft (2.300 uren) klinische praktijk.⁷ Opleidingen moeten in hun onderwijsregelgeving duidelijk aangeven hoe het opleidingsprogramma beantwoordt aan de voorwaarden uiteengezet in die richtlijnen.

Betrokken actoren

In het stagegebeuren zijn er verschillende actoren betrokken. Naast de student, nemen de stagementor, stagebegeleider en stageverantwoordelijke een verschillende verantwoordelijkheid en taak op. De benaming en rollen variëren afhankelijk van de context en instelling.

Van de student op werkstage wordt verwacht dat hij specifieke competenties verwerft en zijn leerproces actief in handen neemt.⁸

De stagebegeleider van de onderwijsinstelling heeft doorgaans zowel een informerende, begeleidende als beoordelende rol. Hij coacht de student tijdens tussentijdse supervisiegesprekken, intervisie en feedbackgesprekken. Hij voorziet feedback op de stageproducten van de student zoals reflectieverslagen, casusbesprekingen of een portfolio, en fungeert als het aanspreekpunt bij inhoudelijke, relationele en deontologische problemen. Hij is ook de contactpersoon voor de stageplaats en neemt de beoordeling van de stage op zich.

De stagementor op de stageplaats is verantwoordelijk voor de interne organisatie en coördinatie van de stageactiviteiten op de stagedienst. Hij is de contactpersoon voor de student en stagebegeleider van de instelling en neemt de dagdagelijkse begeleiding van de student op de werkvloer op zich. De mentor leert een student technieken aan en demonstreert deze op de werkplek. Ook kan een mentor opdrachten geven aan de student om de capaciteiten te verbreden of vaardigheden te verdiepen. Soms is de mentor het aanspreekpunt voor relationele problemen op de werkvloer. De mentor heeft doorgaans geen beoordelende rol. Hij is wel een belangrijke bron van informatie voor de stagebegeleider die de beoordeling op zich neemt.

De stageverantwoordelijke in een opleiding coördineert de toewijzing van de stageplaatsen aan de studenten. Hij heeft een netwerk van stageplaatsen en vormt de brug tussen stagebegeleider en stagementor. Hij coördineert ook vaak de opmaak van de stagegids en de stageovereenkomsten.

Statuut van de student

De onderwijsregelgeving is tijdens de stage van toepassing. De student behoudt het statuut van student. Hij ontvangt geen loon of bezoldiging voor de arbeidsprestaties. De stageplaats kan wel een vergoeding toekennen (bijvoorbeeld een onkostenvergoeding of een vergoeding voor verplaatsingskosten). Deze vergoedingen hebben geen gevolg voor de kinderbijslag of de studietoelage van de Vlaamse Gemeenschap. Hetzelfde geldt voor een beurs die de student ontvangt voor een buitenlandse studiestage.⁹

In het kader van zijn stage neemt de student deel aan het arbeidsproces, maar tussen hem en de stagegever is er geen arbeidsrelatie. Doordat hij arbeid verricht onder gezag, zijn er evenwel een aantal bepalingen van de arbeidsreglementering van toepassing. Zo gelden voor de student dezelfde rechten en plichten als voor de werknemers van een onderneming op vlak van aansprakelijkheid, hygiëne, milieu, veiligheid, gezondheid en welzijn.¹⁰

De student is tijdens de uitvoering van de stage voor eigen lichamelijke schade verzekerd door de arbeidsongevallenverzekering van de onderwijsinstelling, en op weg naar en van de stage door de studentenongevallenverzekering. Voor de schade die de student tijdens de uitvoering

van de stage veroorzaakt ten gevolge van een lichte, occasionele fout, is de stageplaats aansprakelijk (artikel 1384 Burgerlijk Wetboek en artikel II.355/1 Codex Hoger Onderwijs). Het is dan ook de stageplaats die deze schade moet vergoeden. Normaal gezien kan hij hiervoor een beroep doen op zijn polis burgerlijke aansprakelijkheid of beroepsaansprakelijkheid.

Heeft de stageplaats geen zo'n verzekering, dan dient nagegaan of de polis van de onderwijsinstelling deze schade vergoedt. Voor schade te wijten aan een gewoonlijk voorkomende lichte fout, zware fout of bedrog van de student, is de student persoonlijk aansprakelijk. In geval van zware fout of een gewoonlijk voorkomende lichte fout, dient van geval tot geval bekeken te worden of de polis van de onderwijsinstelling dekking biedt.¹¹

Gezondheid en welzijn

Titel 4 betreffende de stagiairs van boek X van de Codex over het Welzijn op het werk is van toepassing op de werkgever, de stagiair en de onderwijsinstelling, en verzekert de veiligheid en het welzijn van stagiairs op het werk.¹² Ter bescherming van stagiairs moet de stageplaats voor de start van de stage een risicoanalyse uitvoeren. Deze niet-persoon gebonden analyse beoogt het beoordelen van alle risico's die stagiairs kunnen lopen voor de veiligheid, de lichamelijke en geestelijke gezondheid of de ontwikkeling, als gevolg van een gebrek aan ervaring, doordat ze zich van risico's niet bewust zijn of doordat hun ontwikkeling nog niet voltooid is.

Op grond van de risicoanalyse moet de werkgever preventiemaatregelen voor de bescherming van de gezondheid en de veiligheid van de stagiairs treffen, zodat zij beschermd zijn tegen elk risico dat hun veiligheid, lichamelijke of geestelijke gezondheid of ontwikkeling kan schaden. Het is van belang te benadrukken dat het hier gaat om stagiaires die daadwerkelijk prestaties leveren bij een werkgever. Observatiestages en bedrijfsbezoeken vallen niet onder deze regeling, aangezien er in deze situaties geen concreet werk wordt uitgevoerd.

De risicoanalyse bevat ook de beslissing in verband met de noodzaak van een gezondheidsbeoordeling. Wanneer uit de risicoanalyse blijkt dat een gezondheidstoezicht noodzakelijk is, moet de stagiair, alvorens de stage te kunnen aanvatten, een gezondheidstoezicht ondergaan. Dit gezondheidstoezicht wordt in principe door de stageplaats uitgevoerd. De stageplaats kan voor de uitvoering van het gezondheidstoezicht ook een beroep doen op de preventieadviseur-arbeidsgeneesheer van de bevoegde dienst van de onderwijsinstelling.

De stageplaats bezorgt steeds aan de onderwijsinstelling een zogenaamde werkpostfiche met relevante informatie. Indien een gezondheidstoezicht werd uitgevoerd, stelt de preventieadviseur of arbeidsgeneesheer het formulier van gezondheidsbeoordeling op, dat als bewijs dient dat de stagiair de voorafgaande gezondheidsbeoordeling heeft ondergaan. De preventieadviseur of arbeidsgeneesheer verklaart op het formulier dat een bepaalde stagiair ofwel “voldoende geschikt” is, ofwel “geschikt is onder bepaalde voorwaarden die dan specifiek benoemd moeten worden.”

Wanneer een werkgever vaststelt dat de toestand van een bepaalde werknemer onmiskenbaar de beroepsrisico's verbonden aan de werkpost vergroot, moet hij de preventieadviseur-arbeidsgeneesheer hiervan op de hoogte brengen (Art. I.4-4, §2 Codex over het Welzijn op het werk). Dit impliceert dat een student wiens gedrag op de werkvloer vragen oproept, en die niet was onderworpen aan een gezondheidstoezicht, toch op toezicht kan worden gestuurd.

Stageovereenkomst

Om de rechtszekerheid te bevorderen werken instellingen hoger onderwijs met stageovereenkomsten waarin de rechten en plichten van alle partijen worden vastgelegd. De ondertekende partijen zijn de student-stagiair, het bedrijf of de instelling waar de student stageloopt en de onderwijsinstelling. Naast een overzicht van de taken van de stagementor en de stagebegeleider en de plichten van de student, worden doorgaans ook bepalingen met betrekking tot de uitvoering van de stage en de aansprakelijkheidsregels opgenomen.¹³

Tijdens de stage moet de student discreet omgaan met data van personeel en cliënteel van de stageplaats. Hij mag die gegevens niet doorgeven of erover communiceren aan personen buiten de organisatie waar hij stageloopt. Bepaalde instellingen voorzien in de stageovereenkomst een geheimhoudingsverplichting of een zgn. ‘*non-disclosure*’ clause. Daarbij verbindt de student zich om vertrouwelijk om te gaan met vertrouwelijke informatie van de stageplaats. In sommige beroepen, vooral uit de medische en sociale sector, is ook de geheimhoudingsplicht van toepassing.¹⁴

Een stageovereenkomst is even bindend als om het even welk ander contract. De contractsluitende partijen moeten zich aan de overeengekomen bepalingen houden. Als één van de partijen zich niet aan de overeenkomst houdt, kan dit aanleiding geven tot een geding voor de rechtbank.

2.

Regelgeving student en functiebeperking

Dit hoofdstuk beschrijft het regelgevend kader voor studenten met een functiebeperking in het hoger. Hierbij wordt ingezoomd op de doelgroep, de redelijkeaanpassingenplicht, betrokken actoren, veiligheid en het delen van gevoelige informatie.

Studenten met een functiebeperking

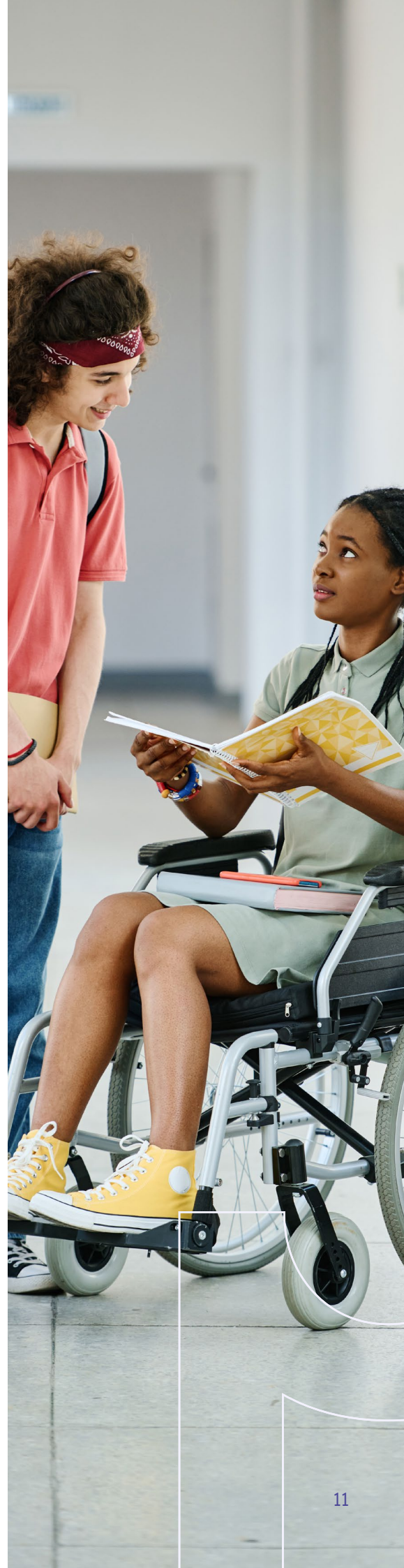
Conform Artikel II.276 §3 van de Codex Hoger Onderwijs, zijn studenten met een functiebeperking “studenten met een langdurige fysieke, mentale of zintuiglijke beperking die hen in wisselwerking met diverse drempels kunnen beletten volledig, effectief en op voet van gelijkheid met andere studenten te participeren aan het hoger onderwijs.” Deze definitie sluit nauw aan op de omschrijving van handicap die gehanteerd wordt in het internationale verdrag rond de rechten van mensen een handicap (IVRPH), en legt het accent op de interactie tussen persoonskenmerken, de beperking en maatschappelijke barrières.¹⁵ De definitie van handicap is breed. Naast studenten met visuele, auditieve, motorische en psychiatrische beperkingen en een chronische ziekte, participeren in het hoger onderwijs ook heel wat studenten met een ontwikkelingsstoornis zoals dyslexie, dyscalculie, autismespectrumstoornis, ADHD, ontwikkelingsdysfasie, een ticstoornis en een motorische coördinatieontwikkelingsstoornis.

Redelijke aanpassingenplicht

Conform Artikel II.276 §3 van de Codex Hoger Onderwijs zijn instellingen hoger onderwijs verplicht om te voorzien in redelijke aanpassingen. Dit zijn “concrete en niet disproportionele maatregelen, van materiële of immateriële aard, die de beperkende invloed van een onaangepaste omgeving op de participatie van een persoon met een functiebeperking neutraliseren.”

Instellingen hoger onderwijs moeten in hun onderwijsreglement procedures voorzien voor het aanvragen en toekennen van redelijke aanpassingen, alsook een interne beroepsprocedure voor het behandelen van weigeringen van redelijke aanpassingen. Het weigeren van redelijke aanpassingen wordt als discriminatie beschouwd en moet grondig worden gemotiveerd.

Redelijke aanpassingen kunnen geweigerd worden als ze disproportioneel zijn, of als ze een afbreuk doen aan de mogelijkheid de domeinspecifieke leerresultaten van de opleiding te bereiken of aan de mogelijkheid om andere doelstellingen van het opleidingsprogramma globaal te verwezenlijken. De vooropgestelde leerresultaten moeten ook door de student met een functiebeperking worden behaald. Indien een student omwille van zijn functiebeperking niet kan participeren aan een onderwijsactiviteit, kan het instellingsbestuur beslissen om een

alternatieve onderwijsactiviteit aan te bieden waarbij gelijkaardige leerresultaten centraal staan. Dit impliceert dat indien noodzakelijk en mogelijk, studenten met een functiebeperking uitzonderlijk een vervangende opdracht kunnen krijgen.

Het Protocol betreffende het concept van redelijke aanpassingen dat op 19 juli 2007 werd afgesloten tussen de Federale Staat, de Vlaamse Gemeenschap, de Franse Gemeenschap, de Duitstalige Gemeenschap, het Waals Gewest, het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, de Gemeenschappelijke Gemeenschapscommissie en de Franse Gemeenschapscommissie ten gunste van personen met een handicap, definieert het concept “redelijke aanpassingen” en bepaalt meer in het bijzonder de kenmerken of criteria waaraan deze aanpassingen moeten voldoen.¹⁶

Betrokken actoren

Het aanspreekpunt, de zorgcoördinator en de studentenbegeleider zijn sleutelfiguren in het opvolgen van de redelijkeaanpassingenplicht in het hoger onderwijs. Ze hebben elk verschillende verantwoordelijkheden en nemen specifieke taken op zich. De terminologie en de taakinvulling is instellingsspecifiek.

Elke instelling hoger onderwijs heeft een aanspreekpunt dat het beleid rond functiebeperkingen coördineert. Hij is ook de contactpersoon met externe organisaties.

De zorgcoördinator is het aanspreekpunt in de opleiding voor de student met een functiebeperking. Hij staat in voor de opmaak van het dossier, een assessmentgesprek waarbij hij de noden van de student in kaart brengt, en adviseert redelijke aanpassingen aan de beslisser van redelijke aanpassingen. In de praktijk worden ook de term diversiteitscoach, aanspreekpunt student & functiebeperking, talentcoach, ed. gebruikt.

In het kader van de regeling inclusief hoger onderwijs zijn er binnen diverse instellingen hoger onderwijs ook studentenbegeleiders die voorzien in studentgecentreerde en handicap-specifieke begeleiding van studenten met een functiebeperking. In de praktijk worden de termen zorgcoach, coach student & functiebeperking, talentcoach, studentenbegeleider +, coach integrale begeleiding, ed. gebruikt.

Redelijke aanpassingenplicht en stage: een gedeelde verantwoordelijkheid

Instellingen hoger onderwijs en stageplaatsen hebben elk vanuit hun specifieke relatie en overeenkomst met de student de verplichting om studenten met een functiebeperking die drempels tijdens de stage ervaren, te overbruggen met redelijke aanpassingen.

Conform Artikel II.276 §3 van de Codex Hoger Onderwijs zijn instellingen hoger onderwijs verplicht om studenten met een functiebeperking waar nodig redelijke aanpassingen op stage te geven. Voorbeelden van redelijke aanpassingen in de stagecontext zijn het gebruik van hulpmiddelen, het voorzien van meer tijd bij het uitvoeren van opdrachten, het voorzien in extra feedback- en oefenmomenten, en het spreiden van een stage over een langere periode. De richtlijnen uit de koninklijke besluiten of Europese richtlijnen (bijvoorbeeld 2.300 uur stage) zijn evenwel ook geldig voor studenten met een functiebeperking.¹⁷ Een instelling kan dus niet beslissen dat een student met een functiebeperking minder stage moet lopen dan vastgelegd bij wet.

De federale anti-discriminatiewetgeving van 2007 (Art. 5, §1,5°) en het Vlaamse Gelijkekansendecreet van 2008 (Art. 20, §1, 1° en 2°), vereisen van de werkgevers dat zij waar nodig redelijke aanpassingen doorvoeren ten behoeve van de personen met een handicap, en dit in alle werkrelaties. Dit impliceert dat loontrekkenden, maar ook stagiairs en vrijwilligers, recht hebben op redelijke aanpassingen indien ze bepaalde drempels ervaren in de werkcontext, en dit zowel op de gewone arbeidsmarkt (privé of publieke sector) als in maatwerkbedrijven. Deze aanpassingen kunnen nodig zijn tijdens de selectieprocedure, de aanwerving, de loopbaan, deelname aan een opleiding of een promotieprocedure, of voor terugkeer naar de werkvloer na een lange arbeidsongeschiktheid.¹⁸

Indien een student met een functiebeperking in het kader van stage nood heeft aan redelijke aanpassingen, is het belangrijk dat de instelling en de stageplaats tot een akkoord komen over de redelijke aanpassingen, zodat de student de noodzakelijke ondersteuning krijgt. De redelijke aanpassingen worden best schriftelijk vastgelegd, bij voorkeur in de stageovereenkomst. Het is belangrijk dat de redelijke aanpassingen doorsproken zijn voor de start van de stage. Belangrijk is ook dat de dialoog rond redelijke aanpassingen altijd openblijft, ook tijdens de stageperiode. Het kan zijn dat er tijdens de stage nog onverwachte hindernissen naar voor komen, die alsnog moeten worden geneutraliseerd.

Redelijke aanpassingenplicht en veiligheid

Soms leeft de zorg dat een student een gevaar voor zichzelf of voor anderen kan betekenen (bijvoorbeeld in geval van zware epilepsie of ernstige geestelijke gezondheidsproblemen). De vraag rijst dan of de student op stage kan gaan en of redelijke aanpassingen wel kunnen worden toegekend.¹⁹

De veiligheid moet altijd worden gewaarborgd. Indien er een reëel veiligheidsrisico is, kunnen voorwaarden worden opgelegd en/of kan toegang tot een specifieke stage worden geweigerd. Wel dient voorafgaandelijk bekeken te worden of het veiligheidsrisico dat ontstaat kan worden opgevangen met redelijke aanpassingen. Een weigering van toegang tot een specifieke stageplaats ontslaat de instelling evenwel niet van het zoeken naar een andere stageplaats. Eens de student ingeschreven is, is het immers de verantwoordelijkheid van de onderwijsinstelling om de student te voorzien in een stageplaats en adequate ondersteuning.²⁰ Het is evenwel aangewezen om hierop te anticiperen door deze aspecten reeds voor de inschrijving te bespreken, zodat de student een geïnformeerde beslissing kan nemen voordat hij inschrijft voor een bepaalde studierichting.

In het kader van de toegang of toekenning van redelijke aanpassingen blijkt dat het argument veiligheid vaak onterecht wordt aangehaald om toegang of een redelijke aanpassing te weigeren. Om een redelijke aanpassing of toegang te weigeren, moet het veiligheidsrisico wezenlijk en actueel zijn. Een louter potentieel risico is onvoldoende om een aanpassing of toegang te weigeren.²¹

Dit impliceert dat het veiligheidsrisico steeds *in concreto* moet worden beoordeeld tegen het licht van de specifieke student in de specifieke context. Hierbij dienen de ernst van het risico, de aard en duur van de aandoening, en de kans dat de student of andere in de specifieke context schade oplopen te worden geobjectiveerd. Die informatie kan bijdragen tot het nemen van een besluit.²² In dergelijke situaties is het ook belangrijk om te zoeken naar andere alternatieven die wel veilig zijn, en moet steeds geopteerd worden voor de maatregel die het minst ingrijpt in de situatie van de student.

Met het oog op het kunnen inschatten van risico's bij het lopen van stage en andere onderwijsactiviteiten, is het aangewezen om in de onderwijs- en examenregeling ook een procedure op te nemen die bepaalt wanneer en hoe bepaalde zaken besproken kunnen/moeten worden inzake veiligheid (bijvoorbeeld advies inwinnen bij de behandelend arts, de interne arbeidsgeneesheer-preventieadviseur, de commissie redelijke aanpassingen of de medische adviescommissie; zie ook infra, *needs assessment* en vragen uit de praktijk).

Indien een student gestart is met stage maar door zijn gedragingen blijkt heeft gegeven dat hij ongeschikt is voor de uitoefening van het beroep waartoe hij opgeleid wordt, kan conform Artikel II. 246 §2 van de Codex Hoger Onderwijs, de stage vroegtijdig worden beëindigd. Deze beëindiging moet evenwel grondig worden gemotiveerd.

Het delen van gevoelige informatie

Samenwerking tussen personen en tussen diensten vereist kennis over elkaars positie en ook afspraken over informatie-deling, zowel binnen de eigen onderwijsinstelling als in samenwerking met andere diensten van externe organisatie, zeker in het geval van functiebeperkingen waarbij gevoelige informatie wordt verwerkt.²³ In een ideale situatie communiceren de student, de onderwijsinstelling en het stagebedrijf open over de functiebeperking. Als de student dit niet wil, is het extra belangrijk te weten wat kan gedeeld worden aan info met wie, ook zonder toestemming van de student. Daarbij dienen ook de regels van de Europese privacywetgeving te worden gevolgd.²⁴

Het delen van informatie binnen de onderwijsinstelling

De zorgcoördinator is net als de stagebegeleider en stageverantwoordelijke gebonden aan discretieplicht. Dit impliceert dat hij met collega's binnen de onderwijsinstelling noodzakelijke en pertinente informatie (*need to know*, maar geen *nice to know*) kan delen, ook zonder expliciete toestemming van de student. Een zorgcoördinator kan dus overleggen met de stageverantwoordelijke over de hindernissen van een student met het oog op het vinden van een geschikte stageplaats. Ook aan de interne preventieadviseur of arbeidsgeneesheer van de onderwijsinstelling kan hij (*need to know*) informatie doorgeven, zonder expliciete toestemming van de student. Het doorgeven van informatie aan de interne preventieadviseur of arbeidsgeneesheer kan de mogelijkheid bieden om een geschiktheidsbeoordeling op te volgen en waar nodig een geschiktheidsbeoordeling onder voorwaarden te bezorgen. Idealiter wordt de student steeds betrokken in het proces van informatiedeling.

Medewerkers van de onderwijsinstelling met beroepsgeheim, zoals psychotherapeuten, kunnen evenwel niet zonder expliciete toestemming van de student informatie aan medewerkers met discretieplicht van de onderwijsinstelling doorgeven. Alleen in zeer specifieke situaties waar gevaar dreigt voor de veiligheid van de student of andere betrokkenen, heeft die medewerker, net zoals andere medewerkers binnen de onderwijsinstelling, het recht om bij het ontbreken van toestemming van de student informatie aan derden te geven.²⁵ Dit niet doen, kan eventueel gezien worden als schuldig verzuim.

Het delen van informatie met de stageplaats

Een zorgcoördinator, stagebegeleider of stageverantwoordelijke kan geen informatie over de functiebeperking of situatie van de student delen met de stageplaats, tenzij met expliciete toestemming van de betrokken student. Bij voorkeur wordt voor een schriftelijke toestemming gezorgd.²⁶ Het communiceren van informatie met de stageplaats gebeurt dus steeds na overleg en met toestemming van de student, en beperkt zich ook tot *need to know* informatie. De student stelt bij voorkeur zelf zijn situatie voor. De zorgcoördinator of stagebegeleider kan de student hierin ondersteunen. In hoofdstuk 4 (*needs assessment*) wordt er verder ingezoomd op het ontsluiten van informatie over de functiebeperking aan de stageplaats, ook wel “*disclosure*” genoemd. Alleen in zeer specifieke situaties waar gevaar dreigt voor de veiligheid van student of anderen in het bedrijf, heeft de medewerker het recht om bij het ontbreken van toestemming van de student informatie aan derden te geven. Dit niet doen, kan eventueel gezien worden als schuldig verzuim.

3.

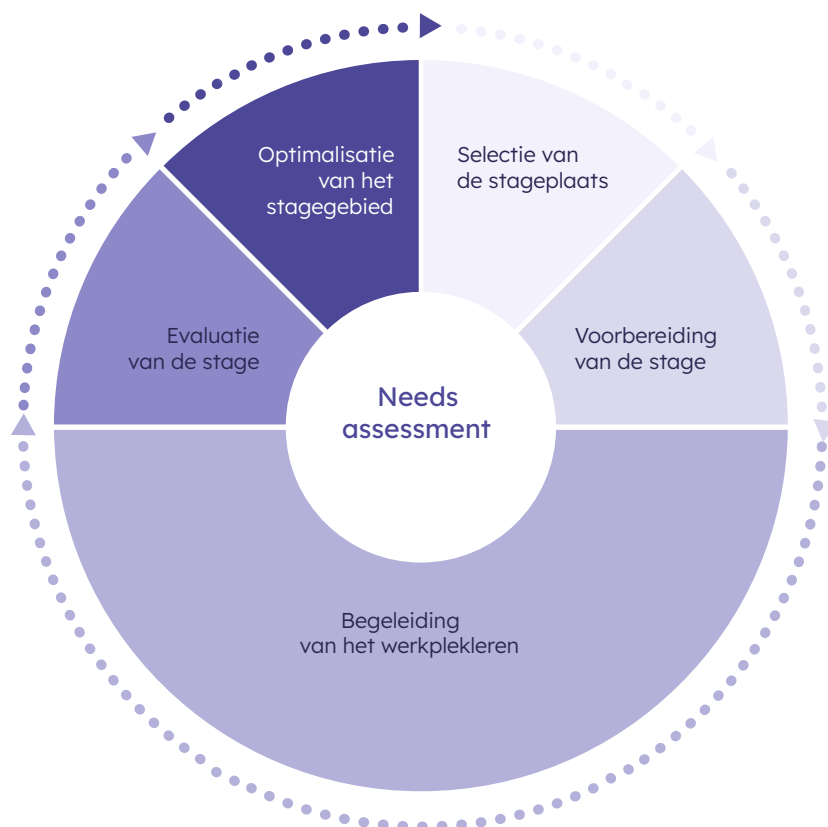
Richtlijnen voor een succesvolle stage

Dit hoofdstuk beschrijft richtlijnen op maat van de context hoger onderwijs ten einde instellingen te inspireren en te ondersteunen om hun beleid ter ondersteuning van studenten met een functiebeperking op stage te optimaliseren.

Een gestructureerde aanpak

Om studenten met een functiebeperking met een specifieke ondersteuningsvraag in het kader van stage doeltreffend en kwaliteitsvol te ondersteunen en een doordacht beleid uit te bouwen, is een gestructureerde aanpak belangrijk. Voortbouwend op inzichten uit de methodiek van *Supported Employment* (SUEM),²⁷ stelt het SIHO het model 'studenten met een functiebeperking op stage' als richtlijn voor (**Figuur 1**). Het model omvat zes fasen die elkaar in de praktijk overlappen:

- **Needs assessment.** Via een *needs assessment* kunnen de ondersteuningsbehoeften van de student tegen het licht van de stagecontext systematisch in kaart worden gebracht. De ondersteuningsbehoeften zijn vaak al gekend uit een eerder assessment bij aanvang van de studies. Toch is het belangrijk om voor ogen te houden dat de functiebeperking kan evolueren doorheen de tijd, en de ervaren drempels ook afhankelijk zijn van de omgevingskenmerken. Daarom is het belangrijk om de ondersteuningsbehoeften te actualiseren tegen het licht van de stagecontext.
- **Selectie van de stageplaats.** Het is belangrijk om de student aan een stageplaats te matchen die aansluit op de vaardigheden en ondersteuningsbehoeften van de student.
- **Vorbereiding van de stage.** Een voorbereiding van de stage is een belangrijke stap om een succesvolle leerervaring te realiseren.
- **Begeleiding van het werkplekleren.** Een kwaliteitsvolle begeleiding tijdens het werkplekleren stimuleert het individueel leerproces en de competentiegroei van de student.
- **Evaluatie van de stage.** In het bestek van toekomstige stages en de verdere begeleiding van de student, is het aangewezen om de kwaliteit van de stageplaats te evalueren, alsook de redelijke aanpassingen en begeleidingen te evalueren.
- **Optimalisatie van het stagebeleid.** Op basis van de informatie uit de evaluatie kan zowel het stage-aanbod als de interne procedures worden geoptimaliseerd.

Figuur 1. Methodiek 'studenten met een functiebeperking op stage'.

Weliswaar worden zes fasen onderscheiden, toch is het model meer dan een eenvoudig stappenplan. Het is een integraal werkmodel waarbij de verschillende stappen tijdens het traject van een student in het hoger onderwijs vaak meerdere malen worden doorlopen. Daarbij krijgt het *needs assessment* bewust een centrale plaats, niet alleen omdat het een belangrijk vertrekpunt vormt, maar ook doorheen verschillende fasen soms hernomen moet worden. Het model hecht ook belang aan de optimalisatie van het stageaanbod en de interne procedures en beleid inzake studenten met een functiebeperking en stage.

Het model stelt acht kernprincipes voorop:

- **Inclusie.** Voorop staat om studenten met een functiebeperking maximaal te laten participeren in alle aspecten van onderwijs en het studentenleven. Stage vormt daarbij een cruciaal onderdeel.
- **Maatwerk.** De noden van studenten met een beperking kunnen onderling erg verschillen. Ook omgevingsfactoren zijn van invloed op de functiebeperking. De ondersteuningsbehoeften en beïnvloedende omgevingskenmerken, en passende maatregelen worden systematisch in kaart gebracht.
- **Place then train.** Het is belangrijk om een stageplaats te selecteren die matcht met de ondersteuningsbehoeften van de student. De student krijgt waar nodig op de werkplek coaching en begeleiding die is afgestemd op zijn ondersteuningsbehoeften.
- **Handelingsgericht.** Handelingsgericht impliceert dat de verschillende actoren vertrekken vanuit de ondersteuningsbehoeften van de student, samen doelen bepalen en opvolgen, en daarbij mits akkoord van de student, regelmatig afstemmen, uitwisselen en samenwerken vanuit een gedeelde visie op ondersteuning. Daarbij staan ook de sterktes van de student centraal, wordt de student als ervaringsdeskundige erkend, en wordt de empowerment en de zelfsturing van de student continu gestimuleerd.²⁸
- **Talent & empowerment.** De focus ligt op de student met zijn talenten en sterktes. Empowerment impliceert dat de capaciteiten en sterktes van de student ingezet en versterkt worden, zonder de beperkingen te minimaliseren.
- **Engagement.** Een voorwaarde tot het creëren van succesvolle stages is het engagement van de onderwijsinstelling naar de student en de stageplaats toe om samen met de student en de stageplaats de uitdaging aan te gaan. De onderwijsinstelling neemt ook een belangrijke rol op in de professionalisering van stageplaatsen en stage mentoren op vlak van begeleiding, coaching, visieontwikkeling, het geven van feedback, evalueren en omgaan met diversiteit.²⁹
- **Kwaliteitsverbetering.** De onderwijsinstelling streeft voortdurend naar kwaliteitsverbetering, monitort het beleid en de praktijk, en optimaliseert op basis van evaluaties en ervaringen zijn stage-aanbod en interne procedures.

In de volgende paragrafen worden de verschillende fasen met erbij horende aandachtspunten besproken.

Needs assessment

Met de regeling ‘inclusief hoger onderwijs’ (Codex Hoger Onderwijs Artikel II.276 §3) krijgt het *needs assessment* een belangrijke rol.³⁰ Dit betreft een handelingsgerichte analyse van de ondersteuningsbehoeftes van de student en beïnvloedende omgevingskenmerken. Het assessment wordt uitgevoerd bij de start van de opleiding, maar is een cyclisch proces dat op scharniermomenten zoals stage, hernomen dient te worden. Een *needs assessment* in de stagecontext laat toe om een beeld te krijgen van welke type stageplaats aansluit op de vaardigheden en ondersteuningsbehoeftes van de student en welke redelijke aanpassingen noodzakelijk zijn tijdens de stage. In de stagecontext is het belangrijk om tijdens het *needs assessment* inzicht te verwerven in:

- de eisen, de verwachtingen en de organisatie van de stagecontext;
- de ondersteuningsbehoeftes van de student tegen het licht van die stagecontext en de wisselwerking met omgevingskenmerken;
- de kenmerken van een passende stageplaats en passende redelijke aanpassingen.

Het identificeren van de eisen, de verwachtingen en de organisatie van de stagecontext

Het is belangrijk dat alle betrokken actoren van het stagegebeuren, alsook de student en de zorgcoördinator, een goed inzicht krijgen in de eisen, de verwachtingen en de organisatie van de stagecontext. Het gaat daarbij zowel om inhoudelijke aspecten (te bereiken leerresultaten ed.), praktische aspecten (het aantal uren ed.), taken, bevoegdheden, verantwoordelijkheden en afspraken.

Vanuit een inclusief perspectief is het aangewezen om deze informatie, met inbegrip van informatie rond de procedures van redelijke aanpassingen in de stagecontext, overzichtelijk te bundelen in een stagegids. Dit biedt aan alle studenten, maar zeker ook aan student met een functiebeperking, de mentor op de werkplek, de stagebegeleider en de zorgcoördinator binnen de onderwijsinstelling, een houvast. Het tijdig beschikbaar stellen van de informatie, laat bovendien de student toe om een goede inschatting te maken van de haalbaarheid van de stage en de mogelijke knelpunten te voorspellen.

- De *self-assessment* vragenlijst ‘bereid je stage voor’ (zie website SIHO) bevat vragen die de student stimuleren om een goed inzicht te verwerven in de stagecontext, zijn ondersteuningsbehoeftes en sterktes, en omgevingskenmerken.

Het identificeren van de ondersteuningsbehoeften van de student tegen het licht van stagecontext en de wisselwerking met omgevingskenmerken

De redelijkeaanpassingenplicht hecht groot belang aan een gesprek met de student omdat hiermee aan de student inspraak geboden wordt.³¹ Uitgangspunt bij het gesprek is om samen met de student de stage mogelijk te maken.³² Het gesprek biedt de student de kans om aan te geven welke hindernissen hij ondervindt en welke capaciteiten en talenten hij heeft ontwikkeld.³³ Het laat de zorgcoördinator ook toe om een duidelijk zicht te krijgen op omgevingskenmerken die van invloed kunnen zijn op het functioneren van de student. Op die manier ontstaat een duidelijk zicht op de wisselwerking tussen de persoons- en omgevingskenmerken.

De assesmentvragenlijst 'stage' biedt de zorgcoördinator een overzicht van vragen om met de student te overlopen, zoals mobiliteit, toegankelijkheid, hulpmiddelen, belastbaarheid, informatieverwerking en communicatievaardigheden. De self-assessmentvragenlijst 'bereid je stage voor' activeert de student om te reflecteren over zijn situatie en laat toe het assessmentgesprek gericht voor te bereiden.

Een belangrijk onderdeel in het assessmentgesprek is de bespreking of de student de stagebegeleider en de stageplaats al dan niet wenst te informeren over zijn ondersteuningsbehoeften of diagnose. Het kenbaar maken van de functiebeperking, ook wel "disclosure" genoemd, is een gevoelig proces voor de student. Studenten willen immers in een nieuwe situatie vaak niet meteen bekend staan als student met een beperking, dit vaak uit schrik om gestigmatiseerd te worden en minder leerkansen te krijgen. Vaak willen studenten ook niet anders zijn dan de andere studenten. Bij de beslissing van studenten om hun beperking al dan niet kenbaar te maken, maken zij vaak een kosten-batenanalyse. Dit is een rationele afweging tussen wat de disclosure hen kan opleveren en wat de nadelen kunnen zijn.

De praktijk leert dat het in veel gevallen goed is om de stagebegeleider en stageplaats in te lichten over de ondersteuningsnoden en/of de beperking. Het informeren van de medewerkers biedt immers de mogelijkheden om rekening te houden met de specifieke situatie. Zodra er redelijke aanpassingen gevraagd worden, is een minimale vorm van ontsluiting noodzakelijk. De

beslissing omtrent *disclosure* ligt zoals reeds aangegeven in hoofdstuk 2 (het delen van gevoelige informatie) bij de student. Alleen in zeer specifieke situaties waar gevaar dreigt voor de veiligheid van de student of andere betrokkenen, hebben de instelling en de stageplaats het recht om bij het ontbreken van toestemming van de student informatie aan derden te geven.

Bij concrete bezorgdheden inzake veiligheid, kan de behandelend arts van de student geconsulteerd worden om zijn inschatting te vragen over de specifieke situatie.³⁴ Indien situatie niet als echte gevaarsituatie wordt beoordeeld, is toestemming van de student noodzakelijk voor de consultatie van de externe arts. De vraag naar inschatting van de risico's op stage kan ook worden opgenomen door de arbeidsgeneeskundige dienst van de onderwijsinstelling, of een medische adviescommissie of een commissie inzake redelijke aanpassingen.³⁵ In principe is hier de toestemming van de student niet noodzakelijk. Idealiter wordt de student wel betrokken in dit proces. Het is aangewezen om de procedures die doorlopen worden inzake van vragen met betrekking tot het inschatten van risico's inzake veiligheid te expliciteren in het onderwijs- en examenreglement (zie ook supra, redelijkeaanpassingenplicht en veiligheid).

Het kan ook gebeuren dat ondanks goede voorbereidingen, de student opgeeft tijdens de stage of de stageplaats alsnog de samenwerking wenst stop te zetten omwille van opgedoken moeilijkheden. Het is voor de instelling dan vaak onmogelijk om nog een alternatieve stageplaats te vinden. Dit kan ertoe leiden dat de student soms een semester of een jaar moet wachten.

- De self-assessment vragenlijst 'bereid je stage voor' activeert de student om een goed inzicht te verwerven in de stagecontext en zijn ondersteuningsbehoeften. De vragenlijst focust ook specifiek op het aspect van *disclosure*.
- De assessmentvragenlijst 'stage' biedt een houvast aan de zorgcoördinator om de ondersteuningsbehoeften en de wisselwerking met omgevingskenmerken in kaart te brengen.

Het identificeren van een passende stageplaats en redelijke aanpassingen

Door de ondersteuningsbehoeften en omgevingskenmerken en het samenspel tussen deze beide systematisch in kaart te brengen, verwerft de zorgcoördinator inzicht in de beperking van de student en omgevingskenmerken die van invloed kunnen zijn op het functioneren van de student. Naast een inzicht in welke redelijke aanpassingen drempels kunnen neutraliseren, krijgt de zorgcoördinator ook een duidelijk zicht in randvoorwaarden van een stageplaats die van invloed zijn op het functioneren van de student.

- De assessmentvragenlijst 'stage' en hoofdstuk 5 'redelijke aanpassingen op stage: voorbeelden uit de praktijk' lijsten voorbeelden op van redelijke aanpassingen voor stages bij veel voorkomende functiebeperkingen. Daarbij worden ook bevorderende maatregelen besproken die ondersteunend kunnen zijn in het kader van stage.
- De infoches 'functiebeperkingen' bieden ook een houvast om inzicht te krijgen in mogelijke hindernissen en *tips & tricks* die van toepassing kunnen zijn die in de stagecontext.

Selectie van de stageplaats

Een stageplaats is sterk bepalend voor de leerervaring van studenten. Dit geldt zeker ook voor studenten met een functiebeperking. Het is aangewezen om een stageplaats te selecteren die aansluit op de ondersteuningsbehoeften en het profiel van de student.

Het selecteren van een passende stageplaats

Naast randfactoren zoals bereikbaarheid en toegankelijkheid, kunnen factoren zoals een vaste structuur, uurrooster, voorspelbaarheid, een sterke invloed hebben op het functioneren van studenten met een functiebeperking. Een stageplaats die tegemoetkomt aan aspecten van toegankelijkheid en bereikbaarheid, kan zelfs impliceren dat er geen redelijke aanpassingen of verdere tussenkomsten nodig zijn. Cruciaal voor studenten met een functiebeperking is dat de stageplaats een leerklimaat aanbiedt waarin de student zich veilig en begrepen voelt, en waar ruimte is voor persoonlijke groei. Een stagementor die bereid is om studenten te begeleiden en te empoweren bij het ervaren leren is van groot belang.³⁶

Het is belangrijk dat de zorgcoördinator op basis van de informatie uit het assessment waar nodig met de stageverantwoordelijke afstemt over potentiële stageplaatsen. De stageverantwoordelijke heeft vaak een goed zicht op welke stageplaatsen er beschikbaar zijn, of er al eerder een student met een functiebeperking op stage is geweest, wat het leerklimaat is op de stageplaats, en in welke mate de stageplaats open staat om aanpassingen op maat van de een specifieke situatie te doen. In het werkveld zijn er werkplaatsen die expliciet aangeven dat ze mensen met een beperking optimale kansen willen bieden. Samenwerking met dergelijke stageplaatsen kan een hefboom naar werk betekenen voor studenten met een functiebeperking.

Het afstemmen van de redelijke aanpassingen met de stageplaats

Elke stageplaats is gehouden aan de redelijkeaanpassingenplicht. Wanneer er specifieke aanpassingen of begeleidingen nodig zijn op de stagewerkvloer zelf, is het aangewezen dat de zorgcoördinator of de stagebegeleider met de potentiële stageplaats afstemt over de redelijke aanpassingen. Dit betreft een algemeen aftoetsen waarbij al een overzicht van de aard van de redelijke aanpassingen kan worden geschetst, maar waarbij nog geen concrete informatie over de student in kwestie moet worden doorgegeven.

Het vastleggen van redelijke aanpassingen op de stageplaats

Eens een stageplaats heeft toegezegd, is het belangrijk de keuze en afspraken die gemaakt zijn tussen de betrokken actoren, te formaliseren en dit voor de start van de stage. De reeds weerhouden redelijke aanpassingen uit het *needs assessment* kunnen nu finaal worden afgestemd en geconcretiseerd op de specifieke context van de student en de specifieke stageplaats. Deze redelijke aanpassingen worden best schriftelijk vastgelegd, bijvoorbeeld in de stageovereenkomst. Het spreekt voor zich dat de redelijke aanpassingen moeten doorsproken zijn met de stageplaats alvorens ze in een overeenkomst kunnen worden opgenomen. Dit kan gebeuren via een introductiegesprek, voor aanvang van de stage (zie infra, voorbereiding van de stage). Belangrijk is ook dat de dialoog rond redelijke aanpassingen ook tijdens de stageperiode openblijft. Het kan zijn dat er tijdens de stage nog onverwachte hindernissen naar voor komen die moeten worden geneutraliseerd.

Het zelf vinden van een stageplaats

In bepaalde opleidingen wordt het vinden van een stageplaats overgelaten aan de student. Hoewel dit de zelfredzaamheid van de studenten verhoogt, is het voor studenten met een functiebeperking vaak een bijkomende drempel.³⁷ Indien er nood is aan redelijke aanpassingen op de werkvloer, is het niet evident voor de student om dit meteen bij contact name te vermelden. Het communiceren over de functiebeperking kan potentiële stageplaatsen afschrikken en het reduceert ook vaak de student tot een student met een zorg. Daarom is het aangewezen dat de zorgcoördinator of de studentenbegeleider bevrageert of de student ondersteuning wenst bij het vinden van een geschikte stageplaats.

Vorbereiding van de stage

Een goede voorbereiding van de stage draagt bij tot een succesvolle leerervaring van studenten met een functiebeperking. In deze paragraaf worden factoren besproken die bijdragen tot een succesvolle leerervaring voor studenten met een beperking.

Introductiegesprek op de stageplaats

Voor student met specifieke noden is het een meerwaarde om al voor de start van de stage, de stageplaats en de stagementor te leren kennen. In het introductiegesprek is het van belang een duidelijk beeld te scheppen van de ondersteuningsbehoeften van de student en hierbij ook voldoende vaardigheden en sterktes in de verf te zetten. Naast de toelichting over de nood aan aanpassingen, wordt ook best besproken hoe er kan worden omgegaan met onverwachte hindernissen (bijvoorbeeld een onverwachte afwezigheid).³⁸

In bepaalde gevallen is het belangrijk om ook te bespreken hoe de arbeidspost zal/kan worden ingericht, en wat de mogelijkheden zijn op vlak van mobiliteit, hulpmiddelen en infrastructuur. Wat betreft de inzet van hulpmiddelen dient men tijdig te verkennen wat de meeneembaarheid ervan is naar de stageplaats. Het is hierbij de verantwoordelijkheid van de student om beschikbare middelen uit te putten (bijvoorbeeld financiering bij Cel Speciale Onderwijsleermiddelen (Cel Sol) van het Agentschap voor Onderwijsdiensten (AGODI) - financiering hulpmiddelen bij het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH), financiering bij EPOS vzw in het kader van internationale mobiliteit). Flexibiliteit rond het inrichten van de werkplek, zou naast een aanpassing op de bureau (bijvoorbeeld plaatsing niet aan het raam, of in een rustige ruimte, gebruik van software of specifiek meubilair), in de context van bepaalde opleidingen en op te nemen taken ook kunnen betekenen dat de mogelijkheid tot (gedeeltelijk) thuiswerken overwogen wordt, in geval de ideale werkplek niet op de stageplaats kan gerealiseerd worden. Voor bepaalde studenten is het noodzakelijk om het traject naar de stageplaats, maar ook verplaatsingen op stageplaats specifiek in te oefenen. Voor die aspecten kunnen ook studentenbegeleiders of specifieke instanties worden ingezet. Tijdens het introductiegesprek kunnen mogelijkheden met de stageplaats worden verkend.

In functie van een kwaliteitsvolle leerervaring en begeleiding, is het aangewezen dat de stagebegeleider en de stagementor in het introductiegesprek ook de competenties die concreet op de stageplaats getraind en beoordeeld kunnen/zullen worden,³⁹ met de student overlopen en dat de student deze koppelt aan persoonlijke leerdoelen die volgens het SMART-principe worden geformuleerd (specifiek, meetbaar, aanvaardbaar, realistisch en tijdsgebonden). Dergelijk contextueel overzicht verduidelijkt de verwachtingen en faciliteert het zelfregulerend leren van de student.⁴⁰ Het laat ook toe om het individueel leerproces of competentiegroei te stimuleren.⁴¹

Het introductiegesprek biedt ook de kans om in te schatten of de stagementor voldoende kennis heeft van de functiebeperking, en of bijkomende ondersteuning voor de mentor noodzakelijk is.

Introductiemoment voor collega's

De student komt tijdens de stage in een andere/nieuwe sociale context terecht. Met het oog op optimale contacten met collega's (o.a. het voorkomen van misverstanden in de communicatie, het breken van het ijs), kan het voorzien van een introductiemoment voor de collega's ook faciliterend werken. Samen met de student wordt bekeken of en hoe deze introductie kan gebeuren. Een introductie is zeker nodig wanneer de student voor bepaalde zaken (bijvoorbeeld assistentie dagelijkse activiteiten) aangewezen is op collega's.

Indien de student zijn beperking wil ontsluiten, is het belangrijk om dit introductiemoment met de student voor te bereiden. Waar nodig, kan de stagebegeleider, de zorgcoördinator, de studentenbegeleider of de stagementor ook ondersteuning bieden tijdens het introductiemoment. De student dient evenwel gestimuleerd te worden om de collega's zoveel mogelijk zelf te informeren. Op deze manier wordt de student sterker in het communiceren over zijn beperking en verhoogt hij zijn zelfredzaamheid.

Begeleiding van het werkplekleren

Werkplekleren brengt voor een aantal studenten met een functiebeperking specifieke uitdagingen met zich mee en kan om specifieke begeleiding vragen. In deze paragraaf worden factoren besproken die het leerproces en de competentiegroei van studenten met een functiebeperking kunnen bevorderen tijdens het werkplekleren.

Instructie- en oefenmomenten door de stagementor of stagebegeleider en ondersteund door de studentenbegeleider

Bepaalde studenten kunnen door hun beperking moeilijkheden ervaren met het aanleren, toepassen en transfereren van leerinhouden in de praktijk. In een complexe situatie zoals stage, hebben ze vaak meer sturing en begeleiding nodig om vaardigheden onder de knie te krijgen. Extra instructie- en oefenmomenten aangeboden door de stagementor of de stagebegeleider kunnen noodzakelijk zijn om de competenties te verwerven, zeker bij aanvang van de stage. Naarmate de kennis, de kunde en het vertrouwen van de student groeit, kunnen die momenten worden afgebouwd.

Een meerwaarde kan ook zijn dat de studentenbegeleider gericht instructie- en oefenmomenten mee volgt, zodat die vervolgens met de student het inoefenen van die vaardigheden verder kan opvolgen. Deze begeleiding kan dan volledig worden aangepast aan de student. In dit concept is het aangewezen dat de studentenbegeleider één of meer dagen aanwezig is op de werkplek en zich een beeld kan vormen van zowel de uit te voeren taken als de sociale vaardigheden die de stagecontext vereist.

Deze extra instructie- en oefenmomenten hebben eventueel een impact op de duur van de stageperiode. Deze vorm van extra coaching sluit ook aan op methodieken zoals *supported employment* of *jobcoaching* die op de arbeidsmarkt ook voor mensen met een beperking worden gerealiseerd.⁴²

Belangrijk is om tijdens de instructiemomenten heldere en expliciete instructies te geven en waar nodig handelingen in deelstappen op te splitsen. Tijdens oefenmomenten is het ook belangrijk om de student gericht te observeren en te voorzien in heldere en constructieve feedback. Constructieve feedback maakt het voor de student duidelijk wat goed loopt en wat er nog bijgestuurd moet worden en op welke manier deze bijsturing kan gebeuren. Dergelijke vormen van formatief toetsen waar geen druk om te presteren centraal staat, biedt de student de kans om vast te stellen hoe ver hij staat ten opzichte van de te bereiken leerresultaten, en wat er nog nodig is om dat leerdoel te bereiken.⁴³ De oefenmomenten eindigen best met een schriftelijke samenvatting van de feedback, werkpunten en afspraken.

Begeleidingsgesprekken met stagementor

Voor studenten met een functiebeperking kan het belangrijk zijn om wekelijkse of minimaal twee-wekelijkse een begeleidingsgesprek te hebben met de stagementor. Tijdens dat gesprek kunnen de vorderingen, de positieve aspecten en de werkpunten worden uitgediept en wordt hierbij de reflectie door de student op het handelen gestimuleerd. Belangrijk is dat de student ook de ruimte krijgt om zelf oplossingen te bedenken en te bespreken. De begeleidingsgesprekken eindigen best met een schriftelijke samenvatting van de feedback, werkpunten en afspraken. Het kan ook een meerwaarde zijn dat de studentenbegeleider op die gesprekken aansluit.

Supervisiegesprekken met stagebegeleider

Ook regelmatige supervisiegesprekken met stagebegeleider zijn belangrijk. Ze bieden de mogelijkheid om de reflectie over het leerproces te initiëren, te stimuleren en systematisch te doen verlopen. De begeleider neemt hierbij de rol op van coach op zich. In deze begeleidingsgesprekken worden ook de mogelijkheden en sterktes van de student benut.

Voor studenten die het moeilijk hebben met reflectie, bijvoorbeeld zoals sommige studenten met autisme, kunnen bijkomende supervisiemomenten zinvol zijn en is ondersteuning in het reflectieproces aangewezen. Door gerichte opvolging kan het vermogen tot reflectie worden versterkt. In plaats van te reflecteren op alle competenties, kan bijvoorbeeld één competentie geselecteerd worden, waarop de reflectiecyclus van Korthagen wordt toegepast en waarop de stagebegeleider feedback geeft.⁴⁴ De reflectiecyclus van Korthagen is een hulpmiddel of strategie voor zowel docenten als studenten om zicht te krijgen op hun onderwijskundig functioneren en dit (zelfstandig) bij te sturen. Door deze cyclus stapsgewijs toe te passen, leert men systematisch reflecteren.⁴⁵

Het is ook belangrijk dat er voldoende aandacht gaat naar de voorbereiding van het gesprek. Het is raadzaam om de student concrete materialen aan te bieden om de stageperiode te beschouwen en te overdenken. De inzet van schriftelijke bronnen of rapporten zoals een portfolio of leerprofiel, zijn een meerwaarde gezien ze toelaten om de leerinformatie systematisch te verzamelen en te organiseren in functie van het faciliteren van het continu en zelf-regulerend ontwikkelingsproces.⁴⁶ Ze bieden ook een houvast om een eventueel falen ondanks goede begeleiding te documenteren.

Beoordeling van de stage

De beoordeling van de stage, de summatieve toetsing, vertrekt vanuit de vooropgestelde doelstellingen, de evaluatiecriteria en de activiteiten waarvan verwacht werd dat de student die heeft uitgevoerd. Dit proces bestaat doorgaans uit een voorbereidende fase waarin de student zichzelf evalueert, een evaluatiegesprek op de stageplaats en een beoordeling door de opleiding.⁴⁷

Het is belangrijk dat ook voor de student met een functiebeperking de procedures gevolgd worden zoals die er zijn voor alle studenten, waarbij dezelfde standaarden worden gebruikt voor de evaluatie. De afgesproken redelijke aanpassingen op zich kunnen evenwel niet aangegrepen worden om studenten negatief te beoordelen.

In het evaluatiegesprek op de stageplaats kan, in overleg met de student, ook ingezoomd worden op functiebeperkinggerelateerde items. Dit kan waardevol zijn voor het leerproces van de student en de stageplaats. Uiteraard kan op deze wijze ook informatie worden verzameld met het oog op het optimaliseren van procedures en randvoorwaarden voor alle studenten, en in het bijzonder voor toekomstige studenten met een functiebeperking.

Evaluatie van de stage

Het evalueren van de redelijke aanpassingen

Na het beëindigen van de stage, is het aangewezen om het stagegebeuren en de geboden redelijke aanpassingen te evalueren in een gesprek met de student en de zorgcoördinator. Dit laat toe om een inschatting te maken of de redelijke aanpassingen en begeleidingen voldoende drempels hebben geneutraliseerd, of er overbodige aanpassingen waren en of er in de toekomst nog andere aanpassingen of begeleidingen nodig zijn. Dit is waardevol voor het leerproces van de student. Eventuele opmerkingen in verband met het stageproces worden best ook teruggekoppeld naar de stageverantwoordelijke en/of de stagebegeleider.

Het evalueren van de kwaliteit van de stageplaats

Het is aangewezen om als opleiding, in het bestek van toekomstige stages, de kwaliteit van de stageplaats en de begeleiding systematisch te evalueren. Dit kan via input van studenten, stagebegeleiders, maar ook via input van de stageplaats zelf.

Opleidingen hebben doorgaans een evaluatiefiche uitgewerkt voor de evaluatie van stageplaatsen door studenten. De student wordt gevraagd om de inhoud van de stage, het verloop van de stage, de begeleiding door de mentor (intensiteit en kwaliteit) en de werkomgeving (bereikbaarheid, werksfeer, infrastructuur ed.) schriftelijk te evalueren. Het is aangewezen om in die kwaliteitsmetingen ook vragen op te nemen inzake diversiteit, functiebeperkingen, redelijke aanpassingen en begeleiding. Zo kan bijvoorbeeld gepeild worden naar de openheid en het begrip ten aanzien van de beperking, de opvolging van redelijke aanpassingen en de geboden begeleidingen. Naast het werken met beoordelingsschalen over bepaalde topics (likert-schalen), is het inventariseren van opmerkingen zeer waardevol.

Naast de student is het ook aangewezen om de stagebegeleider te bevragen over de kwaliteit van de stageplaats en de opvolging van studenten met een functiebeperking. Daarbij kunnen dezelfde rubrieken als bij studenten worden bevraagd.

Het is ook aangewezen om stagementoren systematisch te bevragen naar hun ervaringen met betrekking tot de begeleiding van studenten op stage. Daarbij kan ook gepeild worden naar hun specifieke ervaringen met de begeleiding van studenten met een functiebeperking en wat ze nodig hebben om bepaalde uitdagingen tot een goed einde te brengen.

Optimaliseren van het stagebeleid

Optimaliseren van het stageaanbod

De input uit verschillende invalshoeken laat de stageverantwoordelijke toe rekening te houden met de latere selecties van stageplaatsen en stagementoren. Het is aangewezen om eventuele knelpunten die uit bevragingen naar boven komen, te bespreken met de stageplaats zodat de stageplaats zich ook verder kan optimaliseren. Zoals reeds aangehaald is elke stageplaats gehouden aan de non-discriminatie en redelijkeaanpassingenplicht.

De opleiding speelt ook een belangrijke rol in de professionalisering van stagementoren op vlak van begeleiding, coaching, visieontwikkeling, het geven van feedback, evalueren en omgaan met diversiteit.⁴⁸ Het is zeer zinvol dat opleidingen in hun vormingsmomenten voor stagementoren en stageplaatsen informatie geven over het beleid rond studeren met een functiebeperking, alsook voorzien in inleef- en vormingsmomenten over diverse functiebeperkingen.

Door het uitdrukken van hun geloof in mogelijkheden voor studenten met een functiebeperking, kunnen opleidingen een belangrijke signaalfunctie opnemen naar stageplaatsen en het werkveld. Door het open beleid ten aanzien van studenten met een functiebeperking zo veel als mogelijk zichtbaar maken, bijvoorbeeld ook bij het aanschrijven van stageplaatsen, worden stageplaatsen en het werkveld gesensibiliseerd om ook op dit domein in te zetten. Op een arbeidsmarkt die een gespannen verhouding heeft tussen beschikbare profielen en het opleiden van nieuwe instromers, is het belangrijk om de focus te verbreden en in te zetten op groepen die niet evident in beeld komen. Stages en werkplekleren zijn een aangewezen manier om werkgevers in contact te brengen met potentiële werknemers met een functiebeperking.

Optimaliseren van interne procedures

De informatie uit de evaluaties van de stages van diverse actoren dient ook een basis zijn van bijsturing van de interne procedures en randvoorwaarden rond stage voor studenten met een functiebeperking. Deze evaluatie kan daarnaast ook een invloed hebben op het grote kader rond stages die de instelling voor hoger onderwijs organiseert.

Een goede methodiek om de interne procedures, beleid en kwaliteit verder te optimaliseren is om via focusgesprekken met studenten met functiebeperkingen, zorgcoördinatoren, stagebegeleiders, stageverantwoordelijke en stagementoren de procedures en het verloop van het stagegebeuren te evalueren. Deze informatie kan waardevolle input opleveren om de procedures te optimaliseren.

Naast vormingen van stagebegeleiders inzake het begeleiden van studenten met een functiebeperking, kan ook het inbouwen van intercollegiaal consult of lerend netwerk bijdragen tot het versterken van de kwaliteit van stagebegeleiders. Een intercollegiaal consult houdt in dat een aantal collega's met relevante expertise de vragen van de stagebegeleider op diens vraag bespreken en adviseren.

4.

Voorbeelden en vragen uit de praktijk

Dit hoofdstuk beschrijft casussen en voorbeelden van reeds toegekende redelijke aanpassingen uit de praktijk bij veel voorkomende functiebeperkingen, met als doel zorgcoördinatoren, stagebegeleiders, stageverantwoordelijken en stageplaatsen een houvast te bieden.

Voorbeelden van redelijke aanpassingen op stage

Deze paragraaf bevat heel wat voorbeelden van in de praktijk reeds toegekende redelijke aanpassingen bij veel voorkomende functiebeperkingen. Ze gaan steeds over een specifieke student in een specifieke situatie. Maar elke persoon en elke situatie is anders. Een voorbeeld kan dus niet zomaar op elke vergelijkbare situatie toegepast worden. Redelijke aanpassingen voor studenten met een functiebeperking moeten steeds afgestemd worden op de noden van de specifieke student én de specifieke context.⁴⁹ Belangrijk is dat alle redelijke aanpassingen voorzien zijn bij de aanvang van de stage, zodat de student van meet af aan oprechte kansen krijgt.

Visuele functiebeperking

Lieze studeert criminologie en heeft een aandoening waarbij de cellen op het netvlies geleidelijk aftakelen. Hierdoor ziet ze niet meer scherp. Ze verplaatst zich met een witte stok en heeft nood aan omzettingen en het gebruik van voorleessoftware. Een jaar voor aanvang van de stage zat ze samen met de zorgcoördinator en de stageverantwoordelijke van de opleiding. Op basis van haar interesses en ondersteuningsbehoeften gingen ze samen op zoek naar een stageplaats. Lieze kan deze zomer reeds naar de stageplaats om zich te leren oriënteren. Ze krijgt ook ondersteuning om het traject van haar kot naar de stageplaats te oefenen. Op stage krijgt Lieze een bureau vlakbij het toilet. De stageplaats voorziet voor haar een extra grote tafel zodat ze ook haar groot scherm en bureaulamp kan meenemen naar de stageplaats. Met de IT-dienst van de stageplaats test Lieze deze zomer hoe ze met haar computer en software op de datasystemen van de stageplaats kan navigeren. Belangrijke documenten met tabellen worden tijdig omgezet. Via pedagogische begeleiding krijgt Lieze ondersteuning krijgen om met het datasysteem op de stage te leren werken.

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft de regierol.
- Voorzie een stageplaats die vlot bereikbaar en toegankelijk is. Bekijk of aanpassingen op de stageplaats nodig zijn om de oriëntatie te bevorderen (bijvoorbeeld aanbrengen van duidelijke contrasten op deurklinken, specifieke signalisatie). Bied de student ook de mogelijkheid om zich voor de start van de stage te leren oriënteren op de stageplaats en voorzie waar nodig ook de ondersteuning om het traject naar en op de stageplaats in te oefenen.
- Bekijk tijdens een prospectie op de stageplaats ook of er extra hulpmiddelen en aanpassingen aan de arbeidspost nodig zijn. Overloop daartoe gericht het takenpakket en kijk met welke materialen de student zal werken tijdens de stage en of er aanpassingen en of (extra) hulpmiddelen moeten worden ingezet (bijvoorbeeld vergrotingsprogramma's, schermuitleesprogramma's, beeldschermloep, handloep, dictafoon/memorecorder, lichtaanpassingen, brailleleesregel, brailleprinter, bewegwijzering). Controleer ook specifiek of de student (met zijn software) de datasystemen van de stageplaats kan raadplegen en erin kan navigeren. Voorzie waar nodig aanpassingen alsook ondersteuning om te leren navigeren in

de nieuwe datasystemen (bijvoorbeeld via pedagogische hulp). Bied documenten digitaal aan (bij voorkeur in Word of PowerPoint) zodat de student die kan aanpassen naar zijn noden, en laat waar nodig belangrijke documenten omzetten (braille - grootletterdruk).

- Houd bij de toewijzing en de inrichting van de bureauruimte rekening met vereisten rond lichtinval en hulpmiddelen. Waar sommige studenten nood hebben aan veel licht, zijn andere studenten lichtschuw. Ook hulpmiddelen kunnen een invloed hebben op vereisten van de bureauruimte. Een grote of extra tafel kan bijvoorbeeld nodig zijn om een leesloep, een specifieke bureaulamp, een scanner, ed. te plaatsen. Een bureauruimte dicht bij de stagementor, vergaderlokalen of toilet kan ook faciliterend zijn voor de oriëntatie. Ondersteun de student waar nodig bij de aanvraag van de hulpmiddelen.
- Indien de student omwille van de functiebeperking een bepaalde opdracht niet kan uitvoeren, is het aangewezen om zover de leerresultaten dit toelaten, alternatieve opdrachten te voorzien, die toelaten dat de student de leerresultaten kan bereiken.

Auditieve functiebeperking

Lara studeert verpleegkunde en loopt een stage op de afdeling neonatologie. De opleiding vroeg bij de Cel Speciale Onderwijsleermiddelen een aangepaste stethoscoop aan, om haar slechthorendheid op te vangen. Deze versterkt de geluiden waardoor Lara ook zonder problemen de patiënten op de afdeling kan opvolgen. Ook voorzag Lara een introductie op de stageplaats. Zo heeft Lara op haar eerste stagedag haar auditieve beperking toegelicht aan de collega's, waarbij de focus lag op het overbrengen van een aantal belangrijke communicatietips. Deze communicatietips heeft ze ook aan iedereen uitgedeeld, en die hangen ook op in de stafruimte. Voor teamvergaderingen wordt een *tablemic* ingezet. Dit is een microfoon die speciaal is ontwikkeld voor slechthorende personen die regelmatig deelnemen aan vergaderingen. De microfoon selecteert de persoon die spreekt en wisselt automatisch tussen de deelnemers aan de vergadering. Op de feedbackmomenten met de stagementor en de stagebegeleider sluit een schrijftolk aan zodat Lara alle informatie goed kan waarnemen, alsook haar noden goed kan overbrengen naar de stagementor en de stagebegeleider. Dit bevordert het leerproces.

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierin de regierol.
- Bekijk of er hulpmiddelen en/of aanpassingen aan de arbeidspost nodig zijn. Bespreek naast de inzet van hulpmiddelen (bijvoorbeeld *tablemic* voor teamvergaderingen, een lichtsignaal op een machine dat normaal enkel een geluidssignaal geeft, een aangepaste telefoon, een stethoscoop met versterking) of de inzet van schrijftolken of tolken Vlaamse Gebarentaal (VGT) in specifieke situaties wenselijk is. Ondersteun de student waar nodig bij de aanvraag van tolken en/of hulpmiddelen.
- Een student met een auditieve beperking kan moeilijker verstaanbaar zijn voor zijn omgeving, en zelf ook problemen ondervinden met spraakverstaan, woordenschat en grammatica. Personaliseer communicatietips voor de collega's en/of cliënten.
- Houd bij de beoordeling van de communicatievaardigheden rekening met de mondelinge en schriftelijke beperkingen van de student. Focus naast de inhoud van de schriftelijke en mondelinge communicatie ook of er voldoende intentie is om te communiceren.
- Indien de student omwille van de functiebeperking een bepaalde opdracht niet kan uitvoeren, is het aangewezen om alternatieve opdrachten te voorzien, die toelaten dat de student de leerresultaten kan bereiken.

Chronische ziekte

Bert studeert handelswetenschappen. Het herstel van kanker vergt veel energie. Er is nog sprake van een grote vermoeidheid en de belastbaarheid is beperkt. Er zijn ook regelmatig medische follow-ups. Bert kreeg een stageplaats dicht bij huis toegewezen. Zijn wagen kan hij op een voorbehouden plaats op de stageplaats parkeren. Bert loopt één dag minder stage per week zodat hij voldoende kan recupereren, en ook zijn medische afspraken kan opvolgen. Hierdoor duurt zijn stage twee weken langer. Bert dient in plaats van drie bedrijfsanalyses twee analyses uit te werken. Door de verminderde taaklast kan hij zich concentreren op de taken op stage en kan hij ook beter recupereren, zonder dat er aan de leerresultaten wordt geraakt.

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierin de regierol.
- Indien de student klachten van vermoeidheid of overbelasting rapporteert, is het aangewezen om de verplaatsingstijd naar de stageplaats zo kort mogelijk te houden. Voorzie ook mogelijkheden voor het parkeren van de wagen, het gebruik van een lift, ed.
- Bespreek noden rond het inrichten van de werkplek (bijvoorbeeld rustige werkplek, noden op vlak van meubilair, houding). In geval de ideale werkplek niet op de stageplaats kan worden gerealiseerd, kan in de context van bepaalde opleidingen en op te nemen taken, de mogelijkheid tot (gedeeltelijk) thuiswerken overwogen worden.
- Een rustige ruimte of rustruimte op de stageplaats biedt de student die overbelasting, vermoeidheid, angst of stress rapporteert, de mogelijkheid om zich even terug te trekken, tot rust te komen en te recupereren.
- Het spreiden van de stage over een lange periode kan problemen met vermoeidheid en beperkte belastbaarheid opvangen. Dit kan door een dag of enkele dagen per week minder stage te lopen of door te voorzien in kortere stagedagen. Het spreiden van de actieve aanwezigheid op de werkvloer met grotere rusttijden dan gewoonlijk, kan ondersteunend zijn.
- Maak de opvolging van medische voorschriften zoals het nemen van medicatie, enz. mogelijk. Bespreek daarbij ook de te doorlopen handelingen bij acute uitval of aanvallen, of en hoe andere collega's moeten worden geïnformeerd. Maak ook afspraken rond eventuele afwezigheden, het verwittigen van de stageplaats en de onderwijsinstelling, alsook het inhalen van uren.
- Het beperken van het aantal opdrachten biedt de student kans om te recupereren en zich te concentreren op de stage, mits door het maken van de andere opdrachten de beoogde leerresultaten kunnen worden behaald.

Psychiatrische functiebeperking

Celine studeert communicatiemanagement. Ze is erg onzeker en angstig om stage te lopen. Samen met de zorgcoördinator en stagebegeleider werd afgesproken om enkel de stagementor over haar angststoornis te informeren. De stagementor overloopt bij het afronden van elke stagedag kort met Celine het programma van de volgende dag. Die voorspelbaarheid en duiding stelt Celine op haar gemak. Celine kan ook aan de stagementor aangeven welke situaties haar angstig en onzeker maken. Waar nodig sluit de mentor aan. De stagebegeleider voorziet ook in twee extra supervisiemomenten waarin moeilijke momenten op stage gericht worden overlopen. Samen bespreken ze welke hulpbronnen Celine in gelijkaardige situaties kan aanwenden.

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierin de regierol.
- Voor een student met een psychiatrische functiebeperking is het van belang om een stageplaats te voorzien waar er begrip is voor de situatie van de student, voor het soms tragere werkritme en voor de mogelijke afwezigheden. Door klachten van vermoeidheid of overbelasting kan het aangewezen zijn om de verplaatsingstijd naar de stageplaats zo kort mogelijk te houden.
- Een rustige ruimte, of rustruimte op de stageplaats biedt de student die overbelasting, vermoeidheid, angst of stress rapporteert, de mogelijkheid om zich even terug te trekken, tot rust te komen en te recupereren.
- Het spreiden van de stage over een langere periode kan problemen met vermoeidheid en beperkte belastbaarheid opvangen. Dit kan door een dag of enkele dagen per week minder stage te lopen of door te voorzien in kortere stagedagen.
- Maak de opvolging van medische voorschriften zoals het nemen van medicatie, enz. mogelijk. Bespreek daarbij ook de te doorlopen handelingen bij acute uitval of aanvallen, of andere collega's moeten worden geïnformeerd en hoe er kan worden omgegaan met onverwachte situaties. Maak ook afspraken rond eventuele afwezigheden, het verwittigen van de stageplaats en de onderwijsinstelling, alsook het inhalen van uren.
- Het beperken van het aantal opdrachten biedt de student kans om te recupereren en zich te concentreren op de stage, mits door het maken van de andere opdrachten de beoogde leerresultaten kunnen worden behaald.

Motorische functiebeperking

Stijn studeert ergotherapie. Hij stapt moeilijker en kan zijn linkerhand minder functioneel gebruiken. Er wordt voor een stageplaats gekozen dicht bij de woonplaats en met een kleine setting waarbij de wandelafstanden klein zijn. Stijn kan een beroep doen op een collega als er hulp nodig is om bepaalde taken uit te voeren zoals het verplaatsen van cliënten. Bepaalde opdrachten, zoals een kookactiviteit tijdens groepstherapie, zijn moeilijk voor Stijn. Stijn krijgt een andere opdracht en wordt ingezet om de creatieve therapie te begeleiden. Er werd ook op voorhand besproken welke informatie aan de collega's en cliënten wordt gegeven aangezien de beperking van Stijn zichtbaar is. Deze duiding werkt geruststellend voor collega's en cliënten.

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Voorzie een stageplaats die vlot bereikbaar en toegankelijk is. Bekijk gericht hoe de student de stageplaats kan bereiken, en of daarbij aangepast vervoer of assistentie nodig is. Door klachten van vermoeidheid of overbelasting is het aangewezen om de verplaatsingstijd naar de stageplaats zo kort mogelijk te houden.
- Breng tijdens een prospectie de infrastructurele toegankelijkheid en verplaatsingen op de stageplaats in kaart. Bekijk daarbij of extra hulpmiddelen, assistentie en aanpassingen aan de arbeidspost nodig zijn. Houd bij de toewijzing van de bureauruimte rekening met vereisten rond meubilair (bijvoorbeeld hoogte van de tafel) en de inzet van hulpmiddelen (bijvoorbeeld aangepaste software) of assistentie (bijvoorbeeld assistentiehond, persoonlijke assistent). Overloop ook het takenpakket, bekijk met welke materialen de student zal werken en of er aanpassingen en (extra) hulpmiddelen moeten worden ingezet (bijvoorbeeld aangepaste muis, toetsenbord). Bied waar nodig documenten digitaal aan (bij voorkeur in

Word en PowerPoint). Indien de student hulpmiddelen gebruikt, controleer tijdig of de student (met de software) de datasystemen van de stageplaats kan raadplegen en erin kan navigeren. Voorzie waar nodig aanpassingen alsook ondersteuning om te leren navigeren in de nieuwe datasystemen. Ondersteun de student waar nodig bij de aanvraag van de hulpmiddelen en/of aangepast meubilair.

- Studenten met een motorische beperking hebben soms een persoonlijk assistent en/of paramedische ondersteuning voor verzorging, medische opvolging, of de ondersteuning van handelingen op de stageplaats. Maak afspraken rond de inzet hiervan op de stageplaats.
- Een rustige ruimte of rustruimte op de stageplaats biedt de student die overbelasting of vermoeidheid rapporteert, de mogelijkheid om zich even terug te trekken, tot rust te komen en te recupereren.
- Het spreiden van de stage over een langere periode kan problemen met vermoeidheid en beperkte belastbaarheid opvangen. Dit kan door een dag of enkele dagen per week minder stage te lopen of door te voorzien in kortere stagedagen.
- Maak ook afspraken omtrent eventuele afwezigheden, het verwittigen van de stageplaats en de onderwijsinstelling, alsook het inhalen van uren.
- Het beperken van het aantal opdrachten biedt de student kans om te recupereren en zich te concentreren op de stage, mits door het maken van de andere opdrachten de beoogde leerresultaten kunnen worden behaald.
- Indien de student omwille van de beperking een bepaalde opdracht niet kan uitvoeren, is het aangewezen om alternatieve opdrachten te voorzien, die toelaten dat de student de leerresultaten kan bereiken.

Autismespectrumstoornis

Toon volgt de lerarenopleiding, onderwijsvakken geschiedenis en Engels. Toon slaagde voor zijn stages van Engels, maar de stage van geschiedenis verloopt moeilijk. Toon behaalt voor de tweede keer een tekort op zijn stage geschiedenis. Zijn stagebegeleider en stagementor geven als feedback dat Toon de inhouden te moeilijk overbrengt. Hij kan moeilijk het niveau van de leerlingen inschatten. Dat blijkt onder meer uit de zeer gedetailleerde lesvoorbereidingen, maar ook tijdens het lesgeven gebruikt Toon zeer veel vaktermen. De leerlingen haken af. Bij het vak Engels doen de problemen zich niet voor. Toon pikt in dat vak meer structuur op uit de handboeken en de oefeningen. Bij geschiedenis laat Toon zich te veel leiden door zijn eigen kennis en passie voor geschiedenis. De opleiding gelooft in Toon en laat toe dat Toon zijn stage trist, onder de voorwaarde dat beide partijen een aantal engagementen op zich nemen. Er wordt afgesproken dat Toon een extra observatiestage doet, waarin hij gerichte opdrachten doorloopt. Toon stemt in dat de opleiding op zoek gaat naar een stageplaats en de stageplaats informeert over zijn ondersteuningsbehoeften en het opzet van de stage. De zorgcoördinator ondersteunt de vakgroep en de stagebegeleider bij het ontwikkelen van die specifieke opdrachten. Toon krijgt ook de kans om zijn stage over een langere periode te doen, waardoor hij extra oefentijd krijgt om de leerresultaten te bereiken. Ook hier wordt afgesproken om een stageplaats te zoeken die open staat voor de ondersteuningsbehoeften van Toon. Toon krijgt expliciete en constructieve feedback op de lesvoorbereiding en de lessen, zowel van de stagementor als de stagebegeleider. De lessen worden ook opgenomen. Dat laat Toon toe om bepaalde fragmenten te herbekijken en de feedback van de mentor beter te begrijpen. Toon krijgt ook ondersteuning van de studentenbegeleider. Hij ziet Toon wekelijks en ondersteunt met de planning.

Tips & tricks

- Ondersteun waar nodig student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Door klachten van vermoeidheid of sensorische overprikkeling is het aangewezen om de verplaatsingstijd naar de stageplaats zo kort mogelijk te houden. Voor sommige studenten met ASS is het nemen van openbaar vervoer een duidelijk struikelblok.
- Een rustige bureauruimte op de stageplaats biedt de student de mogelijkheid om zich even terug te trekken, tot rust te komen en te recupereren. De overgevoeligheden voor bepaalde geluiden of visuele prikkels en de verplaatsing naar de stageplaats kunnen leiden tot concentratiemoeilijkheden en overbelasting.
- Het voorzien van een rustige werkruimte reduceert sensorische overprikkeling en afleidbaarheid.
- Een prikkelarme ruimte op de stageplaats biedt de student de mogelijkheid om zich even terug te trekken, tot rust te komen en te recupereren. De zintuiglijke overgevoeligheden voor bepaalde geluiden of visuele prikkels en de verplaatsing naar de stageplaats kunnen leiden tot concentratiemoeilijkheden en overbelasting.

- Het schriftelijk concretiseren van de stageverwachtingen en het kennismaken met de stageplaats ruim op voorhand, is ondersteunend. Tijdens de prospectie kunnen onduidelijkheden worden uitgeklaard en kan er bijkomende informatie worden gevraagd. Een observatiestage laat de student toe om vertrouwd te geraken met de stageplaats en de verwachtingen.
- Het inzetten van meer instructie- en oefenmomenten is vaak noodzakelijk om vaardigheden aan te leren en de transfer van theorie naar praktijk te bevorderen. Heldere instructies en het regelmatig expliciteren van de link tussen de leerstof en het werkveld is daarbij aangewezen.
- Het is zinvol om de vooruitgang op stage regelmatig te monitoren en daarbij te voorzien in heldere en expliciete feedback. Leerpunten die concreet geformuleerd worden, bieden grotere leeransen.
- Bied waar nodig ook ondersteuning bij reflectieverslagen. Reflecteren en vanuit een andere invalshoek naar de situatie kijken, kan uitdagend zijn.
- Het spreiden van de stage over een langere periode kan problemen met vermoeidheid en beperkte belastbaarheid opvangen. Dit kan door een dag of enkele dagen per week minder stage te lopen of door te voorzien in kortere stagedagen.

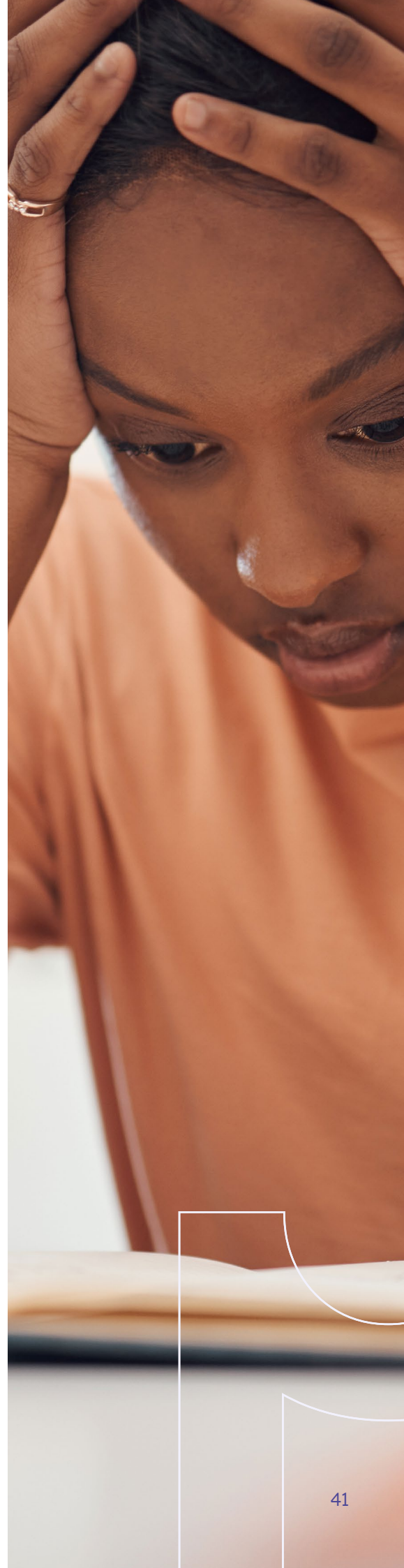

Aandachtsdeficiëntie-/hyperactiviteitsstoornis (ADHD)

Bram studeert psychologie. Hij kreeg pas op zijn zeventiende duidelijkheid over zijn aandoening. Hij heeft er goed mee omgaan en heeft steeds goede resultaten behaald, al blijft het relatief moeilijk om voor het volgen van lessen en examens een must. Op stage loopt het moeilijk. Bram heeft de neiging om er in zijn enthousiasme alles uit te gooien wat hij weet en ook op vlak van planning loopt het mis. Bram heeft uitstelgedrag en misloopt een aantal deadlines. Hij wekt daarmee weerstand op de stageplaats op. Na afstemming met de zorgcoördinator beslist Bram om zijn stagebegeleider en de stagementor in te lichten over zijn aandoening. Met beide partijen wordt afgesproken dat Bram op een volgende teamvergadering de collega's informeert. De stagementor volgt tijdens het wekelijks begeleidingsmoment ook gericht met Bram zijn planning op.

Tips & tricks

- Ondersteun waar nodig student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Een student met ADHD is gebaat bij een stageplaats waar er voldoende structuur en begeleiding is, en waar er een afwisseling van taken mogelijk is. Indien er onvoldoende structuur is kan de student taken uitstellen of impulsief reageren waardoor deadlines niet gerespecteerd worden. Bij een grote afleidbaarheid kan een afwisseling van taken gecombineerd met voldoende begeleiding, aangewezen zijn.
- Het schriftelijk concretiseren van de stageverwachtingen en het kennismaken met de stageplaats ruim op voorhand, is ondersteunend. Tijdens de prospectie kunnen onduidelijkheden worden uitgeklaard en kan er bijkomende informatie worden gevraagd. Een observatiestage laat de student toe om vertrouwd te raken met de stageplaats en de verwachtingen.
- Het voorzien van een prikkelarme werkruimte reduceert de afleidbaarheid en rusteloosheid.

- Een rustige ruimte op de stageplaats biedt de student de mogelijkheid om zich even terug te trekken, tot rust te komen en te recupereren.
- Studenten met ADHD kunnen moeite hebben met het inschatten van de tijdsduur. Tijdens de uitvoering van opdrachten op stage is het aangewezen om waar nodig met de student een duidelijk tijdslot af te spreken en de student te herinneren hoe ver hij nu zou moeten staan met de beschikbare tijd.
- Tijdens de begeleidings- en supervisiegesprekken met de stagebegeleider en de stage-mentor is het aangewezen om het aspect van timemanagement op te volgen (bijvoorbeeld wanneer moet je beginnen aan het stageverslag). Het kan ook helpend zijn om op een wekelijks/op een vast terugkerend moment de to do's met de student op te lijsten waardoor er minder onverwachte to do's (die er steeds zijn) zich opstapelen. Deze externe sturing helpt de student om de taken tot een goed einde te brengen.
- Formuleer eenduidige en heldere instructies en toets of student de instructie goed en volledig begrepen heeft. Op deze manier wordt vermeden dat de student impulsief en ondoordacht aan een opdracht begint. Het kan ook nodig zijn de instructie te herhalen omdat het door de aandachtsproblemen moeilijk is om alle nieuwe informatie ineens vast te houden. Het is daarbij ook aangewezen om meervoudige opdrachten op te delen in enkelvoudige of deelopdrachten, en deze te koppelen aan vastgelegde tijdstippen zodat het uitstelgedrag van de student beperkt wordt en de tijd voor de student bewaakt wordt.
- Het is zinvol om de vooruitgang op stage regelmatig te monitoren en daarbij te voorzien in heldere en expliciete feedback. Leerpunten die concreet geformuleerd worden, bieden grotere leerkansen.
- Het spreiden van de stage over een langere periode kan problemen met vermoeidheid en stress opvangen. Dit kan door een dag of enkele dagen per week minder stage te lopen of door te voorzien in kortere stagedagen.

Coördinatieontwikkelingsstoornis (DCD)

Silke volgt de opleiding logistiek management. Voor de start van de stage verkent de studentenbegeleider met haar de stageplaats zodat Silke zich leert oriënteren. Daarbij wordt ook voorzien in een plattegrond van de stageplaats. De studentenbegeleider biedt ook ondersteuning bij het aanleren van motorische handelingen. Zo analyseerde de studentenbegeleider samen met Silke de handelingen van diverse types van patiëntenvervoer (aan de arm, in de rolstoel, in het bed). De deelstappen worden talig uitgeschreven en in een visueel stappenplan gegoten. Onder de begeleiding van de studentenbegeleider worden ze systematisch en in graduele opbouw ingeoeffend (bijvoorbeeld eerst personen begeleiden die nog mobiel zijn, dan patiënten met rolstoel, en ten slotte patiënten in bed).

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Een student met DCD is gebaat bij een stageplaats waar voldoende structuur en begeleiding is.
- Voorzie voor de student die het moeilijk heeft met ruimtelijke oriëntatie de mogelijkheid om de stageplaats op voorhand te bezoeken. Dat laat toe om het gebouw en de lokalen reeds te leren kennen zodat de eerste stagedagen vlot kunnen verlopen. Dit zorgt eveneens voor rust bij de student. Voorzie waar mogelijk in een plattegrond van de stageplaats.
- Het kan ook nodig zijn om ondersteuning te bieden bij het aanleren en het automatiseren van motorische handelingen. Het is daarbij aangewezen om de handelingen in deelstappen te analyseren en deze talig uit te schrijven en in een stappenplan te gieten. Op deze manier kunnen handelingen systematisch en in graduele opbouw worden ingeoeffend (bijvoorbeeld het opmaken van een ziekenhuisbed gedetailleerd beschrijven). Voorzie waar nodig extra instructie- en oefenmomenten.
- Verken ook of bepaalde hulpmiddelen of aanpassingen aan materialen de student kunnen ondersteunen om de handelingen vlotter en accurater uit te voeren (bijvoorbeeld een geodriehoek met handvat maakt dat de student tijdens de les wiskunde de figuur nauwkeurig op het bord kan tekenen).
- Het spreiden van de stage over een langere periode kan problemen met vermoeidheid en beperkte belastbaarheid opvangen. Dit kan door een dag of enkele dagen per week minder stage te lopen of door te voorzien in kortere stagedagen.
- Houd bij de beoordeling, mits de leerresultaten dit toelaten, rekening met eventuele onnauwkeurigheden in de afwerking. Indien de student omwille van de beperking een bepaalde opdracht moeilijk kan uitvoeren, kunnen alternatieve opdrachten overwogen worden (bijvoorbeeld de student met DCD voorziet op stage in een schilderactiviteit in plaats van een breiactiviteit).

Ticstoornis

Simon studeert verpleegkunde. Hij heeft motorische en vocale tics. Simon ervaart in de nieuwe stagecontext veel stress en vermoeidheid door het inhouden van de tics en door de grote afleidbaarheid. Om beter te kunnen recupereren wenst Simon zijn stage over een langere periode te spreiden. Voor de onderwijsinstelling en stageplaatsen was het belangrijk dat Simon een volledige shift kan meewerken zodat alle aspecten van een werkshift aan bod kunnen komen (bijvoorbeeld overdracht tussen twee shifts, teamoverleg). Daarom werd beslist dat Simon geen kortere dagen kon stagelopen, maar dat hij wel één rustdag in de week kreeg om te recupereren.

Tips & tricks

- Ondersteun waar nodig student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Het spreiden van de stage over een langere periode kan problemen met vermoeidheid en stress opvangen. Dit kan door een dag of enkele dagen per week minder stage te lopen of door te voorzien in kortere stagedagen.
- Het voorzien in een ruimte en/of tijd waar de student zijn tics meer vrijheid kan geven, kan ook sterk ondersteund zijn voor de student, gezien het inhouden van de tics soms veel energie van de student kan vragen.

Dyslexie

Sanne volgt de opleiding kleuteronderwijs. Ze moet in het kader van haar stage heel wat schriftelijke taken maken (lesvoorbereidingen, brieven voor ouders, verslagen voor de klasraad/leerlingendossier en digitaal stageportfolio voor het registreren van de persoonlijke groei). Sanne wordt aangemoedigd om de compenserende software voor dyslexie zoveel als mogelijk in te zetten. De onderwijsinstelling maakt voor de beoordeling van de schriftelijke taal, een onderscheid tussen documenten ten behoeve van de werkvloer (brieven voor ouders en verslagen voor de klasraad/leerlingendossier) en documenten ten behoeve van het leerproces (lesvoorbereidingen en digitaal stageportfolio). Bij de documenten ten behoeve van het leerproces worden geen punten afgetrokken voor spellingsfouten.

Tips & tricks

- Ondersteun waar nodig de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Stimuleer de student om hulpmiddelen zoals een spellingscorrector, woordvoorspellers, compenserende software, woordenboek enz. te gebruiken bij verslaggeving, ook op de stageplaats.
- Heb begrip voor de problemen met schriftelijke communicatie. Voorzie voldoende tijd voor het maken van schriftelijke taken en verslaggeving. Voorzie ook steeds in expliciete en constructieve feedback op schriftelijke taken en verslaggeving.

Dyscalculie

Sarah volgt de opleiding vroedkunde. Ze heeft het moeilijk met ruimtelijke oriëntatie en het inprenten en toepassen van formules medisch rekenen. Sarah nam voldoende tijd voor de aanvang van de stage om zich te oriënteren in het ziekenhuis. Ruim voor de aanvang doorliep ze nog de medische handelingen die in de stageperiode aan bod zouden komen. Via haar zakboekje medisch rekenen oefende ze de nodige berekeningen in voor aanvang van de stage. Ze kreeg daarbij ook ondersteuning van de studentenbegeleider. Sara heeft het zakboekje op stage altijd bij zich, maar door de doorgedreven oefeningen, moet ze de zaken niet meer opzoeken.

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Voorzie voor de student die het moeilijk heeft met ruimtelijke oriëntatie de mogelijkheid om de stageplaats op voorhand te bezoeken. Dat laat toe om het gebouw en de lokalen reeds te leren kennen zodat de eerste stagedagen vlot kunnen verlopen. Dit zorgt eveneens voor rust bij de student. Voorzie waar mogelijk in een plattegrond van de stageplaats.
- Stimuleer de student om voor aanvang de stage een goed zicht te krijgen op de te doorlopen handelingen, en verken of bepaalde hulpmiddelen of aanpassingen aan materialen de student kunnen ondersteunen om de handelingen vlotter en accurater uit te voeren (bijvoorbeeld gebruik van een formularium, een zakboekje medisch rekenen). Deze materialen kunnen de student ondersteunen om voor de aanvang van de stage bepaalde inhouden te automatiseren. Afhankelijk van de vooropgestelde leerresultaten kunnen deze materialen al dan niet worden ingezet tijdens de stage-activiteiten.
- Studenten met dyscalculie kunnen moeite hebben met het inschatten van de tijdsduur. Tijdens de uitvoering van opdrachten op stage is het aangewezen om waar nodig met de student een duidelijk tijdslot af te spreken en de student te herinneren hoe ver hij nu zou moeten staan met de beschikbare tijd. Deze externe sturing helpt de student om de taken tot een goed einde te brengen. Tijdens de gesprekken met de stagebegeleider en de stage-mentor is het aangewezen om het aspect van timemanagement op te volgen (bijvoorbeeld wanneer moet je beginnen aan het stageverslag). Deze externe sturing helpt de student om de taken tot een goed einde te brengen.

Ontwikkelingsdysfasie

Eline studeert sociaal werk. Ze loopt stage op de sociale dienst van een OCMW. Eline besloot om haar stageplaats niet te informeren over haar beperking omdat ze schrik heeft voor vooroordelen, en ze overtuigd is dat de begeleiding van de hogeschool voor haar situatie volstaat. Haar stagebegeleider is wel op de hoogte, en voorziet Eline waar nodig van extra instructie en feedback voor de stageopdrachten. Eline maakt gebruik van compenserende software voor de opmaak van haar stageverslagen.

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Voor studenten met ontwikkelingsdysfasie is het belangrijk een stageplaats te zoeken waar de student voldoende variatie in taken en opdrachten krijgt en waar de nadruk niet uitsluitend op communicatie ligt. Het is belangrijk dat de stageplaats open staat voor de beperking van de student en bereid is de student meer tijd te geven tijdens de mondelinge en schriftelijke communicatie.
- Het schriftelijk concretiseren van de stageverwachtingen en het kennismaken met de stageplaats ruim op voorhand, is ondersteunend. Tijdens de prospectie kunnen onduidelijkheden worden uitgeklaard en kan er bijkomende informatie worden gevraagd. Een observatiestage laat de student toe om vertrouwd te raken met de stageplaats en de verwachtingen.
- Formuleer eenduidige en heldere instructies en toets of student de instructie goed en volledig begrepen heeft. Voorzie waar nodig extra instructie- of feedbackmomenten door de stagementor of de stagebegeleider.
- Stimuleer de student om hulpmiddelen zoals een spellingscorrector, woordvoorspellers, compenserende software, woordenboek enz. te gebruiken bij verslaggeving, ook op de stageplaats. Op een vergadering kunnen bijvoorbeeld alternatieven of ICT-tools worden ingezet om zich uit te drukken (bijvoorbeeld eerst ideeën rond een bepaalde topic schriftelijk neerschrijven alvorens de mondelinge brainstorm uit te voeren).
- Voorzie als stagebegeleider en mentor expliciete en constructieve feedback op schriftelijke en mondelinge taken en verslaggeving.
- Houd bij de beoordeling van de communicatievaardigheden rekening met de mondelinge en schriftelijke beperkingen van de student. Focus naast de inhoud van de schriftelijke en mondelinge communicatie ook of er voldoende intentie is om te communiceren.

Ontwikkelingsstotteren

Bert volgt de opleiding bedrijfsmanagement. In nieuwe situaties gaat hij meer stotteren. De nieuwe stagecontext bezorgt hem stress. Gezien zijn beperking hoorbaar is, kiest Bert ervoor om zijn beperking kenbaar te maken aan de stagementor en de collega's in het bedrijf. Er wordt een groeipad ingebouwd rond mondelinge communicatie. Zo moet Bert in de eerste drie weken van de stage nog geen bespreking op het teamoverleg brengen. Bert kan in het begin van de stage enkel aan de mentor rapporteren, vervolgens ook aan de collega's die in dezelfde bureau zitten, en ten slotte aan het einde van de stage in een teamoverleg een bespreking doen. Bert stelde ook communicatietips op met de stagementor. Zo werd afgesproken dat collega's Bert niet onderbreken of de communicatie niet overnemen als hij stottert. Ook op vergaderingen werd afgesproken dat Bert zijn hand opsteekt. Dit laat Bert toe om rustig zijn gedachten te formuleren.

Tips & tricks

- Voorzie waar nodig ondersteuning aan de student bij het kenbaar maken van de functiebeperking en knelpunten aan de stageplaats. Bepaal gericht welke informatie meegegeven wordt aan de mentor of het team op de stageplaats. De student heeft hierbij de regierol.
- Voor studenten die stotteren is het belangrijk dat een stageplaats voorzien wordt waar de student voldoende variatie in taken en opdrachten krijgt en waar de nadruk niet uitsluitend op mondelinge communicatie ligt. Het is belangrijk dat de stageplaats open staat voor de beperking van de student en bereid is de student meer tijd te geven tijdens de mondelinge communicatie.
- Bespreek welke factoren in het stagegebeuren de stress verhogen, en welke factoren het stotteren kunnen verminderen. Personaliseer communicatietips voor de collega's en/of cliënten.
- Voorzie waar nodig een groeipad waarbij de student gradueel de mondelinge communicatie opbouwt. De student kan bijvoorbeeld in het begin van de stage enkel aan de mentor rapporteren, vervolgens aan meerdere personen en ten slotte aan het einde van de stage in een teamoverleg een bespreking doen.
- Bekijk waar nodig of bepaalde opdrachten en taken waar de student een sterk beroep moet doen op mondelinge vaardigheden, kunnen vervangen worden door alternatieve opdrachten en taken.
- Houd bij de beoordeling van de communicatievaardigheden rekening met de mondelinge beperkingen van de student. Focus naast de inhoud van de mondelinge communicatie ook of er voldoende intentie is om te communiceren.
- Studenten die stotteren steken vaak veel energie in *coping*strategieën om onderbrekingen in het spreken te beperken. Dit veroorzaakt stress en vermoeidheid waardoor het aangewezen kan zijn om de stage te spreiden over een langere periode. Dit kan door een dag of enkele dagen per week minder stage te lopen of door kortere stagedagen te lopen.
- Een student die stottert kan zich geremd voelen om mondeling te communiceren en vragen te stellen waardoor hij onterecht kan overkomen als niet leergierige student. Door het structureel inbouwen van meer begeleidingsmomenten, kan de student gestimuleerd worden om in een veilige omgeving vragen te stellen en extra uitleg te vragen. Het geeft de mentor de kans om de student te bevragen en bij te sturen indien nodig.

Bevorderende maatregelen voor de realisatie van redelijke aanpassingen

Versillende instanties voorzien in bevorderende maatregelen of premies in het kader van de uitvoering voor redelijke aanpassingsplicht, zowel voor werkgevers, instellingen hoger onderwijs, als studenten met een functiebeperking en personen met een handicap. Deze maatregelen worden in deze paragraaf besproken. Via de eindnoten is een link naar de respectievelijke sites van de instanties opgenomen.

Bevorderende maatregelen in het hoger onderwijs

Instellingen hoger onderwijs kunnen voor studenten met een functiebeperking tussenkomsten aanvragen bij de Cel Speciale Onderwijsleermiddelen (Cel Sol) van het Agentschap voor Onderwijsdiensten (AGODI). Om volwaardige participatie mogelijk te maken, ook in de stagecontext, financiert de Cel Sol omzettingen of aanpassingen van leerboeken of studiemateriaal (omzetting naar (digitale) braille, omzetting naar (digitale) grootletterdruk en vergrotende kopieën), ondersteuning van een tolk Vlaamse Gebarentaal of van een schrijftolk, kopieën van notities medestudenten, en technische apparatuur (brailleleesregels, aangepaste tafels en stoelen en aangepaste materialen).⁵⁰

Het Vlaams Agentschap voor Personen met een Handicap (VAPH) voorziet in een financiële tussenkomst voor hulpmiddelen die in een ruimere sociale context gebruikt worden en gemakkelijk verplaatsbaar zijn van de onderwijsinstelling naar thuis. Studenten met een visuele en auditieve functiebeperking kunnen via pedagogische hulp ook vaktechnische en inhoudelijke ondersteuning krijgen om bepaalde leerinhouden te verwerken. Ook biedt het VAPH in welomschreven situaties een tussenkomst aan studenten met een VAPH-erkenning in verblijfskosten als blijkt dat het verblijf op kot noodzakelijk is, of verplaatsingskosten naar de stageplaats wanneer er knelpunten zijn op vlak van mobiliteit.⁵¹

Student met een functiebeperking kunnen bij EPOS vzw, een samenwerkingsverband tussen het Beleidsdomein Onderwijs en Vorming van de Vlaamse Overheid, VDAB en Syntra Vlaanderen, een extra beurs aanvragen (bovenop de gewone beurs) voor internationale mobiliteit. Deze beurs kan worden gebruikt om een voorbereidend bezoek aan de gastinstelling te brengen en/of om de extra kosten omwille van een beperking te compenseren.⁵²

Studenten met een functiebeperking bij wie verwacht wordt dat de overstap naar de arbeidsmarkt moeizaam zal verlopen en dreigen af te haken, kunnen in de laatste zes maanden voor hun afstuderen begeleiding krijgen vanuit de dienst gespecialiseerde team begeleiding (GTB) van de VDAB. Via de zogenaamde transitietrajecten zoekt de GTB-bemiddelaar samen met de student en de begeleider in de onderwijsinstelling, een antwoord op de vragen: “wie ben ik, wat wil ik, wat kan ik?”. Op die manier kan een zo correct mogelijke inschatting worden gemaakt van de mogelijkheden en de kansen op de arbeidsmarkt. Waar nodig kan deze begeleiding intensief worden georganiseerd.⁵³

Bevorderende maatregelen in de arbeidscontext

Naast integratie-, compensatie- en aanwervingspremies voor werkgevers, voorziet de VDAB ook in tussenkomsten voor aanpassingen aan de arbeidspost (bijvoorbeeld subsidies voor het plaatsen van hellende vlakken, automatische en bredere deuren, een plateaulift, ringleiding) en financiële tussenkomsten voor de aanschaf van arbeidsgereedschap (bijvoorbeeld een braille-regel, vergrotingssoftware) en arbeidskledij (bijvoorbeeld orthopedische veiligheidsschoenen), indien deze rechtstreeks verband houden met de arbeidsovereenkomst van een werknemer met een arbeidshandicap.⁵⁴ Ook extra begeleiding op de werkvloer, in de vorm van gespecialiseerde trajectbegeleiding (GTB), of *jobcoaching* en loopbaanbegeleiding is in specifieke gevallen mogelijk voor werknemers (en zelf werkzoekenden) met een arbeidsbeperking. Het *recht* op deze maatregelen wordt geïnitieerd door de betrokken persoon met een handicap. De *uitvoering* van deze maatregelen kunnen zowel door de werkgever en/of de werknemer worden aangevraagd naar gelang over welke maatregel het gaat. Ze zijn niet van toepassing op stagiairs, gezien stagiairs geen arbeidsovereenkomst hebben met de stageplaats. De zogenaamde transitietrajecten zetten wel in op de begeleiding van studenten/stagiairs met een functiebeperking in de overstap naar de arbeidsmarkt (zie supra, bevorderende maatregelen in het hoger onderwijs).⁵⁵

Vragen uit de praktijk

Een student psychologie met psychiatrische problematiek in de opleiding psychologie en een opnameverleden krijgt een attest van zijn behandelend arts dat er geen probleem is om een stage te doen. De student wil niet dat de stagebegeleider van iets weet. Hij vraagt ook geen redelijke aanpassingen aan voor de stageperiode. Op vraag van de student informeert de zorgcoördinator geen andere partijen over de situatie. De student start een stage in een setting die aansluit bij zijn opnameverleden en crasht. De stageverantwoordelijke, maar in het bijzonder ook het stagebedrijf, zijn zéér kwaad op de zorgcoördinator dat niets werd gemeld. Kan de onderwijsinstelling proactief informatie delen, zelfs als de student dat niet wil?

De veiligheid moet altijd worden gewaarborgd. Indien er een vermoeden is van een veiligheidsrisico - ook na het inwinnen van het advies van de behandelend arts - kan advies ingewonnen worden bij de interne arbeidsgeneesheer of preventieadviseur (zie supra, redelijke aanpassingenplicht en veiligheid én *needs assessment*). Het is belangrijk dat het veiligheidsrisico steeds *in concreto* wordt beoordeeld tegen het licht van de specifieke student in de specifieke context. Hierbij dienen de ernst van het risico, de aard en duur van de aandoening, en de kans dat de student of andere in de specifieke context schade oplopen te worden geobjectiveerd. Het is belangrijk om hier ook de context van adviesverlening aan cliënten met een gelijkaardig probleem mee in rekening te nemen. Deontologisch is het niet vanzelfsprekend dat de student cliënten zou kunnen tegenkomen die gekend zijn vanuit de eigen opnamesetting, en dat de stageplaats ook in een dubbele positie komt (positie van beoordelaar en positie van hulpverlener).

In het kader van het inschatten van de situatie, maar ook de veiligheid van de student of andere betrokkenen en de toewijzing van de stageplaats en het stagedomein, kan de zorgcoördinator ook bij het ontbreken van toestemming van de student, de informatie aan de interne preventieadviseur, stagebegeleider en de stageverantwoordelijke doorgeven. Bij inschatting van een reëel veiligheidsrisico, kan de onderwijsinstelling ook informatie aan de stageplaats doorgeven, zonder toestemming van de student (zie supra, het delen van gevoelige informatie). In deze situatie is het immers belangrijk om bewust te zijn dat er een aantal dingen kunnen gebeuren, en zich daarop voor te bereiden. Wel is het belangrijk om dit niet in die mate te doen dat de student niet meer op gelijke voet zou kunnen participeren. De student moet ook op de hoogte worden gebracht van de informatie die gedeeld wordt (welke informatie en met welke personen). Dat kan ook de student toelaten om bepaalde beslissingen te nemen (bijvoorbeeld de student kan dan beslissen om een andere stageplaats aan te vragen).

Conform Artikel II. 246 §2 van de Codex Hoger Onderwijs, heeft de instelling de mogelijkheid om, indien de student met zijn gedragingen blijkt heeft gegeven van ongeschikt te zijn voor de uitoefening van het beroep waartoe hij opgeleid wordt, de stage vroegtijdig te beëindigen. Deze beëindiging moet evenwel grondig worden gemotiveerd. In deze situatie kan de onderwijsinstelling de stage vroegtijdig stopzetten.

Een student uit de lerarenopleiding die een rolstoel gebruikt, werd een stageplaats toegewezen. De stageplaats heeft geen rolstoeltoegankelijk toilet. De stageplaats probeert de kost voor het toegankelijk maken van het toilet door te schuiven naar de onderwijsinstelling van de student. Wie dient in te staan voor de kosten van aanpassingen aan de arbeidspost?

De Codex over het welzijn op het werk stelt dat werkgevers bij de inrichting van de arbeidsplaatsen rekening moet houden met werknemers - inclusief stagiairs - met een handicap (Titel 1, Art. III.1-3., boek III). Dit geldt inzonderheid voor deuren, verbindingswegen, trappen, sociale voorzieningen en werkposten die rechtstreeks door gehandicapte werknemers worden gebruikt of ingenomen. Toiletten vallen onder sociale voorzieningen. Daarnaast stellen de wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (Art. 14) en het gelijkkansendecreet van 10 juli 2008 (Art. 15) dat zowel in de overheidssector als in de particuliere sector het weigeren van redelijke aanpassingen voor een persoon met een handicap gelijk is aan discriminatie.

Om de redelijkheid van de vraag naar aanpassing te toetsen, zijn de criteria uit het Protocol 19/07/2007 van toepassing. Het protocol stelt onder meer dat “naarmate een aanpassing vaker gebruikt wordt, zij sneller als redelijk beschouwd dient te worden. [...] Ook naarmate meerdere personen met een handicap van een aanpassing gebruik maken of potentieel gebruik zullen maken, dient zij sneller als redelijk beschouwd te worden.” Daarnaast is een belangrijk criterium bij de bepaling van redelijkheid ook de impact op de levenskwaliteit van de persoon. Het feit dat de werkgever eigenlijk op voorhand (interpretatie “bij de inrichting van” de arbeidsplaatsen) een toegankelijk toilet had moeten voorzien, maakt de verplichting tot redelijke aanpassingen enkel nog sterker (zie Protocol Redelijke aanpassingen 19/07/2007): “Ook indien de partij die tot een aanpassing verplicht is, heeft nagelaten om voor de hand liggende preventieve maatregelen of wettelijke verplichte vereisten na te komen, dient een zware aanpassing sneller als redelijk beschouwd te worden.” Er zijn in deze situatie geen gelijkwaardige alternatieven om de ervaren drempel te neutraliseren. De verhoging van de kwaliteit zal invloed hebben op meerdere personen met een handicap. Het toilet zal niet alleen door die ene stagiair gebruikt worden, maar eventueel ook door leerlingen, leerkrachten, ouders ed.

Het is aan de stageplaats en niet de instelling hoger onderwijs om de financiële inspanning te leveren. Het is immers ook de stageplaats die nadien nog het genot van de aanpassing zal genieten, niet de instelling hoger onderwijs. Het is evenwel zo dat de stageplaats geen tewerkstellingsmaatregelen zal kunnen krijgen voor de uitvoering van de aanpassing ten behoeve van de stagiair (in tegenstelling tot werknemers). Het is daarom belangrijk om de toegankelijkheid van de stageplaats voor aanvang van de stage te toetsen en de mogelijkheden voor aanpassingen open te bespreken, en daarbij de afspraken te formaliseren zodat voorkomen kan worden dat het fout loopt tijdens de stage.

Een onderwijsinstelling heeft zorgen over het stagelopen van studenten met epilepsie, specifiek in opleidingen als onderwijs, pedagogie van het jonge kind, verpleegkunde, vroedkunde. Welke afspraken er moeten er best gemaakt worden? Welke procedures zouden instellingen hoger onderwijs en stageplaatsen moeten hebben?

De veiligheid moet altijd wordt gewaarborgd. Als iemand epilepsie heeft, is het belangrijk van een individuele gezondheids- en veiligheidsrisicobeoordeling uit te voeren om ervoor te zorgen dat deze persoon zijn stage op een veilige manier kan uitvoeren. Bij concrete bezorgdheden inzake veiligheid, kan de behandelend arts van de student of de interne preventieadviseur of arbeidsgeneesheer geconsulteerd worden om zijn inschatting te vragen over de specifieke situatie. Idealiter wordt de student in dit proces betrokken (zie supra, redelijke aanpassingsplicht en veiligheid). In het kader van epilepsie is het zinvol dat de student en de onderwijsinstelling onder meer de hierna opgesomde vragen bespreken: Wat gebeurt er wanneer u een aanval heeft? Zijn uw aanvallen gecontroleerd? Hoe vaak krijgt u aanvallen? Doen ze zich op een bepaalde tijd van de dag voor? Krijgt u ze wanneer u wakker bent, wanneer u slaapt of beide? Is er iets wat de kans op een aanval vergroot, zoals slaapttekort, vermoeidheid, stress, hormonale veranderingen, knipper- of flikkerlichten of -patronen? Krijgt u een waarschuwing vóór een aanval? Hoelang duurt een aanval? Hoe voelt u zich achteraf? Hoelang duurt het voor u hersteld bent? Hebt u eerste hulp of specifieke verzorging nodig tijdens of na een aanval? Is er een concreet gevaar voor de gebruiker in de stagecontext (bijvoorbeeld personen die verzorgd moet worden op de stageplaats, een kind dat angstig wordt)?

Wanneer die vragen beantwoord zijn, kunnen het veiligheidsrisico en passende redelijke aanpassingen *in concreto* worden bepaald. Mogelijke redelijke aanpassingen op stage voor studenten met epilepsie zijn: een vast werkschema met duidelijke routine, extra pauzes of het spreiden van stage om oververmoeidheid te voorkomen, het opstellen van een epilepsiepas voor zorgen die moeten worden toegediend (deze informatie wordt gedeeld met de directe collega's; eventueel kan een zorgmanager worden aangesteld die opgeroepen wordt bij een aanval om de zorgen toe de dienen), het niet alleen staan voor een groep, ed.

Belangrijk om voor ogen te houden is dat bepaalde studenten met epilepsie ook helemaal geen aanpassingen nodig hebben op stage. Deze studenten zijn aanvalsvrij, of lopen geen gevaar wanneer ze een aanval krijgen. Indien er een reëel veiligheidsrisico is, is het de taak van de onderwijsinstelling om te bekijken welke setting het meest aangewezen is, en te zoeken naar andere alternatieven die wel veilig zijn. Daarbij moet steeds geopteerd worden voor de maatregel die het minst ingrijpt in de situatie van de student.

Artikel II.276 §3 van de Codex Hoger Onderwijs laat toe dat instellingen waar nodig vervangende activiteiten aanbieden. Zoals reeds aangehaald moet de student wel de vooropgestelde leerresultaten bereiken en zijn de richtlijnen uit de koninklijke besluiten of Europese richtlijnen evenwel ook geldig voor studenten met een functiebeperking. Een instelling kan dus niet beslissen dat een student met een functiebeperking minder stage moet lopen dan vastgelegd bij wet of dat de student een bepaald interventiedomein of handeling niet moet uitvoeren die wel in een koninklijk besluit is opgenomen. Het is aangewezen om hierop te anticiperen en hieromtrent reeds voor de inschrijving in dialoog te gaan met de student, zodat de student een geïnformeerde beslissing kan nemen voordat hij zich inschrijft voor een bepaalde studierichting.

Een dove student uit de lerarenopleiding lager onderwijs communiceert in Vlaamse Gebarentaal (VGT). De onderwijsinstelling wil tegemoetkomen aan de ondersteuningsbehoeften van de student om stage te lopen in het buitengewoon onderwijs zodat hij in VGT kan lesgeven. De student wil later ook in het werkveld in VGT lesgeven. De onderwijsinstelling stelt zich de vraag of het decreet dit toelaat en/of een clausulering op het diploma aan de orde is.

In het kader van redelijke aanpassingen kunnen studenten met een functiebeperking die omwille van hun functiebeperking bepaalde onderwijsactiviteiten niet kunnen volgen, daarvoor vrijstelling krijgen indien zij vervangende onderwijsactiviteiten volgen (Artikel II.276 §3 van de Codex Hoger Onderwijs). Het instellingsbestuur beslist in samenspraak met de betrokken student over de vrijstelling en legt de vervangende activiteiten vast. Opleidingen bachelor in het lager onderwijs hebben al voor dove studenten VGT in vervangende opleidingsonderdelen voorzien (bijvoorbeeld modules van de opleiding VGT volgen en behalen, ter vervanging van het opleidingsonderdeel Frans; VGT wordt daarbij ook als een volwaardige tweede taal beschouwd; het aantal studiepunten met betrekking tot de modules wordt afgestemd op de studiepunten van het opleidingsonderdeel Frans). Op die manier wordt gewaarborgd dat de student VGT volwaardig beheerst, en hierin ook adequaat kan lesgeven aan dove leerlingen. Voor de student wordt ook een aangepast stagetraject voorzien: lesgeven in VGT aan dove leerlingen in het buitengewoon onderwijs. De richtlijnen met betrekking tot de opleiding lager onderwijs inzake stage leggen hieromtrent geen restricties op.

Als de examencommissie op gemotiveerde wijze van oordeel is dat student de doelstellingen van het opleidingsprogramma globaal heeft verwezenlijkt (Codex Hoger Onderwijs artikel II. 229), behaalt de student een volwaardig diploma.⁵⁶ Het feit dat een student globaal geslaagd wordt verklaard, betekent evenwel niet dat hij in aanmerking komt voor een creditbewijs voor die opleidingsonderdelen die hij niet heeft behaald. Het diplomasupplement verwijst evenwel naar de behaalde *credits* van de vervangende onderwijsactiviteiten, en maakt ook de intenties met betrekking de beroepsfinaliteit duidelijk.

5.

Slotbeschouwing

In dit hoofdstuk stipt het SIHO aandachtspunten aan voor de toekomst.

Steeds meer studenten met een functiebeperking vinden de weg naar het hoger onderwijs. De Inclusiespiegel Vlaanderen 2016 stipt duidelijke knelpunten aan. Zo is het percentage mensen met een functiebeperking met een hogeschool- of universiteitsdiploma op de arbeidsmarkt nog altijd dubbel zo laag als personen zonder handicap, en zijn mensen met een functiebeperking nog altijd opvallend minder vaak aan het werk in vergelijking met personen zonder handicap.⁵⁷

Stages vormen voor heel wat studenten met een functiebeperking een struikelblok.⁵⁸ Redelijke aanpassingen worden in deze context nog te weinig toegekend. Redelijke aanpassingen zijn geen voordeel, maar compenseren de hindernissen die aan de beperking zijn verbonden. Ze zijn essentieel om studenten met een functiebeperking aan het stageproces te laten deelnemen, op gelijke voet met andere studenten, en oprechte kansen te bieden om de leerresultaten te bereiken.

In deze leidraad reikt het SIHO naast informatie over de regeling van stage en de redelijke aanpassingsplicht, ook aandachtspunten en materialen aan om instellingen hoger onderwijs op weg te zetten bij het vormgeven en de uitrol van een gestructureerd beleid inzake de begeleiding van studenten met een functiebeperking op stage. Daarbij wordt een model met zes fasen en acht kernprincipes geïntroduceerd. Een overzicht van redelijke aanpassingen in de praktijk bij veel voorkomende functiebeperkingen en een assessmentlijst voor zorgcoördinatoren bieden een houvast om de ondersteuningsnoden van studenten in de stagecontext terdege in kaart te brengen en passende maatregelen te selecteren.

Het model stipt naast aandachtspunten voor de begeleiding van de student ook het belang voor de ondersteuning en vorming van stagebegeleiders en mentoren van stageplaatsen aan. Dit kan onder meer door het ontsluiten van informatie over studeren met een functiebeperking aan stagementoren. Ook door hun open beleid ten aanzien van studenten met een functiebeperking zo veel als mogelijk zichtbaar te maken, kunnen instellingen de arbeidsmarkt en stageplaatsen sensibiliseren en responsabiliseren voor de noden van studenten met een functiebeperking.

Deze leidraad stipt ook een aantal adviezen aan om het interne beleid verder te optimaliseren. Zoals het IVRPH vooropstelt, is het belangrijk dat onderwijsinstellingen en de arbeidsmarkt respectievelijk inzetten op een inclusief onderwijsbeleid en inclusieve arbeidsmarkt. In het kader van *'design for all'* of *'universeel ontwerp'* is het belangrijk dat ze bij het uitstippelen van hun beleid de noden van personen met een handicap proactief meenemen.

Deze leidraad stipt ook nog lacunes aan in de regelgeving. De leidraad maakt duidelijk dat een verdere afstemming tussen het domein onderwijs en werk noodzakelijk is in het kader van bevorderende maatregelen. Conform zijn kerntaak, zal het SIHO de afstemming hieromtrent verder opvolgen. Het SIHO zal ook voor instellingen intervisie rond moeilijke casussen opvolgen, zodat instellingen hoger onderwijs verdere expertise ontwikkelen om studenten in complexe situaties terdege te ondersteunen.

Referenties

- ¹ Vlaamse Onderwijsraad, Raad Hoger Onderwijs (2011). *Advies over stages en kansengroepen*. Brussel: Vlor.
- ² Werkplekleren is een actief en constructief leerproces dat steunt op ervaring in een echte arbeidssituatie met de werkelijke problemen uit de (toekomstige) arbeidspraktijk als leerobject. Werkplekleren kan verschillende vormen aannemen: alternerend leren, individuele praktijklessen, stages, afwisselend leren en werken, duaal leren, leerwerkopleidingen, groepspraktijken, etc
- Vlaamse onderwijsraad (2007). *Advies over werkplekleren in onderwijs en opleiding*. Brussel: Vlor.
- ³ Van Hoestenbergh, L., & Verstegen, R. (2007). *STUDENTenRecht: juridische en sociale gids voor de student hoger onderwijs*. Leuven: Acco.
- ⁴ Van Hoestenbergh, L., & Verstegen, R. (2007). *STUDENTenRecht: juridische en sociale gids voor de student hoger onderwijs*. Leuven: Acco.
- ⁵ Decreet betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs in Vlaanderen (4 april 2003) Artikel 12, § 2.
- ⁶ Vlaamse Onderwijsraad, Raad Hoger Onderwijs (2007). *Advies over werkplekleren in onderwijs en opleiding*. Brussel: Vlor.
- ⁷ <http://onderwijs.vlaanderen.be/nl/bacheloropleiding-verpleegkunde-wordt-vierjarige-opleiding-vanaf-academiejaar-2016-2017>
- ⁸ Hager, P. (2013). Theories of workplace learning. In: Malloch M, Cairns L, Evans K, O'Connor B (Eds.). *Handbook of Workplace Learning*. Los Angeles: CA Sage Publications: 17-32.
- ⁹ Stokx, R. & Francier, A. (2014). *Studenten in het werkmilieu: enkele juridische aspecten*. Leuven: KU Leuven.
- ¹⁰ Stokx, R. & Francier, A. (2014). *Studenten in het werkmilieu: enkele juridische aspecten*. Leuven: KU Leuven.
- ¹¹ Stokx, R. & Francier, A. (2014). *Studenten in het werkmilieu: enkele juridische aspecten*. Leuven: KU Leuven.
- ¹² Codex over het Welzijn op het Werk.
- ¹³ Stokx, R. & Francier, A. (2014). *Studenten in het werkmilieu: enkele juridische aspecten*. Leuven: KU Leuven.
- ¹⁴ Stokx, R. & Francier, A. (2014). *Studenten in het werkmilieu: enkele juridische aspecten*. Leuven: KU Leuven.
- ¹⁵ Art. 1 IVRPH: "Personen met een handicap omvat personen met langdurige fysieke, mentale, verstandelijke of zintuiglijke beperkingen die hen in samenwerking met diverse drempels kunnen beletten volledig, daadwerkelijk en op voet van gelijkheid met anderen te participeren in de samenleving." De definitie in de Codex Hoger Onderwijs neemt verstandelijke beperking niet op in de definitie. Mogelijk kan dit in verband gebracht worden met de vereiste dat de student de essentiële onderdelen van de opleiding moet kunnen uitvoeren. D'Espallier A., (2015). *Universiteit en functiebeperking een toekomstperspectief. Verkennend rapport met aanbevelingen voor het beleid met betrekking tot redelijke aanpassingen en inclusie in het hoger onderwijs*. KU Leuven, blz. 16.
- Artikel 26 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM; 1948) stelt dat het hoger onderwijs gelijkelijk zal openstaan voor iedereen die daartoe de begaafdheid bezit.
- ¹⁶ Protocol betreffende het concept van redelijke aanpassingen van 19 juli 2007.
- ¹⁷ Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (2012). *Praten over talent werkt drempels weg! Beroepsgerelateerde bezorgdheid*. Gent: SIHO.

¹⁸ Unia (2017). Aan het werk met een handicap: redelijke aanpassingen op het werk. Brussel: Unia.

¹⁹ Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (2009). *Wegwijzer stage*. Gent: SIHO.

²⁰ Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (2009). *Wegwijzer deontologie*. Gent: SIHO.

²¹ D'Espallier, A. (2017). Redelijke aanpassingen, evenredigheid en de rol van de rechter. Brugge: Die Keure.

²² D'Espallier, A. (2017). Redelijke aanpassingen, evenredigheid en de rol van de rechter. Brugge: Die Keure.

²³ Stokx, R. & Faes, L. (2013). Hoe om te gaan met informatie verkregen in een student-relatie? Wat mag, moet, of mag zeker niet gezegd worden. Een samenvatting van de belangrijkste principes over beroepsgeheim, discretieplicht, schuldig verzuim en aspecten van de privacywetgeving in het Hoger Onderwijs. Brussel: Vlaamse Hogescholen Raad & Vlaamse Interuniversitaire Raad.

²⁴ De Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) 25 mei 2018.

²⁵ Stokx, R. & Faes, L. (2013). Hoe om te gaan met informatie verkregen in een student-relatie? Wat mag, moet, of mag zeker niet gezegd worden. Een samenvatting van de belangrijkste principes over beroepsgeheim, discretieplicht, schuldig verzuim en aspecten van de privacywetgeving in het Hoger Onderwijs. Brussel: Vlaamse Hogescholen Raad & Vlaamse Interuniversitaire Raad.

²⁶ Stokx, R. & Faes, L. (2013). Hoe om te gaan met informatie verkregen in een student-relatie? Wat mag, moet, of mag zeker niet gezegd worden. Een samenvatting van de belangrijkste principes over beroepsgeheim, discretieplicht, schuldig verzuim en aspecten van de privacywetgeving in het Hoger Onderwijs. Brussel: Vlaamse Hogescholen Raad & Vlaamse Interuniversitaire Raad.

²⁷ Supported employment heeft als doel personen met een handicap te begeleiden naar en in een betaalde job in het normaal economisch circuit.

Deze methodiek ontstond op het einde van de jaren '70 in de Verenigde Staten als een alternatief voor de traditionele tewerkstellingsmogelijkheden zoals de beschutte werkplaatsen en de dagcentra. Ook in Vlaanderen kent deze methodiek ingang. Heylen, V. & Bollens, J. (2005). *Supported employment. Wenselijkheid, haalbaarheid en vormgeving van een nieuw instrument ten behoeve van het Vlaams arbeidsmarktbeleid. Eindrapport binnen het onderzoeksprogramma VIONA 2005*.

²⁸ Handelingsgericht werken (HGW) biedt een gezamenlijk kader voor wie betrokken is bij de zorg op school, waarbij het aanbod afgestemd is op de onderwijsbehoeften en de basisbehoeften van de leerlingen. Aan de hand van de kindkenmerken wordt gekeken welke onderwijsbehoeften het betreffende kind heeft. Het onderwijs wordt daarop aangepast. HGW gaat uit van zeven principes. Zie Pameijer N., van Beukering T., Schulpen Y. & Van de Veire H, (2007). *Handelingsgericht werken op school*. Leuven: Acco. Pameijer N. & van Beukering T., (2015). *Handelingsgerichte diagnostiek in onderwijs*. Leuven: Acco.

²⁹ Vlaamse Onderwijsraad, Raad Hoger Onderwijs (2013). *Advies over de stageproblematiek in het hoger onderwijs*. Brussel: Vlor.

³⁰ Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (2017). *Leidraad Ondersteuningsmodel inclusief hoger onderwijs: van beleid naar praktijk*. Gent: SIHO.

³¹ D'Espallier, A., (2015). Universiteit en functiebeperking een toekomstperspectief. Verkennend rapport met aanbevelingen voor het beleid met betrekking tot redelijke aanpassingen en inclusie in het hoger onderwijs. Leuven: KU Leuven.

³² Commissie Maatstaf (2010). *Meer mogelijk maken. Studeren met een functiebeperking in het hoger onderwijs*. Advies van de Commissie Maatstaf. Den Haag: Commissie maatstaf.

³³ D'Espallier, A., (2015). Universiteit en functiebeperking een toekomstperspectief. Verkennend rapport met aanbevelingen voor het beleid met

betrekking tot redelijke aanpassingen en inclusie in het hoger onderwijs. Leuven: KU Leuven.

³⁴ Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (2009). *Wegwijzer stage*. Gent: SIHO.

³⁵ Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (2009). *Wegwijzer stage*. Gent: SIHO.

³⁶ Baeyens, H., Coppens, M., Schrooten, H., Vangeel, K., Vierendeels, R. & Waeytens, K. (2006). Conceptuele definitie en kwaliteitsvereisten voor acht kwaliteitsaspecten. Werkbare indicatoren voor relevante kwaliteitsaspecten in het hoger onderwijs. Leuven: KU Leuven.

³⁷ Vlaamse onderwijsraad (2011). *Advies over stages en kansengroepen*. Brussel: Vlor.

³⁸ Steunpunt Inclusief Hoger Onderwijs (2009). *Wegwijzer stage*. Gent: SIHO.

³⁹ Op een stage kunnen niet steeds alle vooropgestelde competenties van de opleiding geoefend worden.

⁴⁰ Harden, R.M. (2007). Learning outcomes as a tool to assess progression. *Med Teach*, 29(7), 678-682.

⁴¹ Harden, R.M. (2007). Learning outcomes as a tool to assess progression. *Med Teach*, 29(7), 678-682.

Dannefer, E.F. (2013). Beyond assessment of learning toward assessment for learning: Educating tomorrow's physicians. *Med Teach*, 35(7), 560-563.

⁴² Heylen, V. & Bollens, J. (2005). Supported employment. Wenselijkheid, haalbaarheid en vormgeving van een nieuw instrument ten behoeve van het Vlaams arbeidsmarktbeleid. Eindrapport binnen het onderzoeksprogramma VIONA 2005.

www.vdab.be/arbeidshandicap

⁴³ Clement, M. & Laga, E. (2014). *Steekkaarten doceerpraktijk*. Antwerpen: Garant uitgeverij nv.

⁴⁴ Embo, M. (2017). Werkplekcleren: een geïntegreerd model om continue en zelfregulerende competentiegroei op de werkplek te stimuleren. *Health Education*, 46(1), 14-18.

⁴⁵ Korthagen, F. & Lagerwerf, B. (2008). *Leren van binnenuit: Onderwijsontwikkeling in een nieuwe tijd*. Soest: Nelissen.

⁴⁶ Embo, M. (2017). Werkplekcleren: een geïntegreerd model om continue en zelfregulerende competentiegroei op de werkplek te stimuleren. *Health Education*, 46(1), 14-18.

⁴⁷ Embo, M. (2017). Werkplekcleren: een geïntegreerd model om continue en zelfregulerende competentiegroei op de werkplek te stimuleren. *Health Education*, 46(1), 14-18.

⁴⁸ Vlaamse Onderwijsraad, Raad Hoger Onderwijs (2013). *Advies over de stageproblematiek in het hoger onderwijs*. Brussel: Vlor.

⁴⁹ Unia (2017). *Aan het werk met een handicap: redelijke aanpassingen op het werk*. Brussel: Unia.

⁵⁰ <http://onderwijs.vlaanderen.be/nl/speciale-onn-derwijsleermiddelen-in-het-hoger-onderwijs>

⁵¹ www.vaph.be

⁵² <https://www.epos-vlaanderen.be>

⁵³ www.vdab.be/arbeidshandicap

⁵⁴ www.vdab.be/arbeidshandicap

⁵⁵ Unia (2017). *Aan het werk met een handicap: redelijke aanpassingen op het werk*. Brussel: Unia.

⁵⁶ De toepassing van dit artikel verwacht dat de student kan aantonen dat er sprake is van bijzondere omstandigheden en dat hij kan aantonen dat hij de doelstellingen globaal genomen behaald heeft.

⁵⁷ Grip (2017). *Inclusiespiegel Vlaanderen 2016*. Brussel: Grip.

⁵⁸ Vlaamse Onderwijsraad, Raad Hoger Onderwijs (2011). *Advies over stages en kansengroepen*. Brussel: Vlor.

